

POLITYKA ZAGRANICZNA NIEMIEC OKRESU REPUBLIKI WEIMARSKIEJ W OCENIE HISTORIOGRAFII RADZIECKIEJ

Historycy Związku Radzieckiego od dawna interesują się problematyką Niemiec w ogóle i polityką zagraniczną państwa niemieckiego w szczególności¹. M. in. istnieje względnie duża literatura radziecka poświęcona dziejom i polityce zagranicznej Niemiec okresu Republiki Weimarskiej. Zagadnienia te zostały omówione również w podręcznikach uniwersyteckich poświęconych historii powszechnej okresu najnowszego oraz w licznych wydawnictwach o charakterze encyklopedycznym. Wymieniona problematyka stanowiła temat szeregu rozpraw kandydackich napisanych w ZSRR².

Jednocześnie należy zaznaczyć, że historycy radzieccy bardzo często koncentrowali uwagę na zagadnieniach wewnętrzno-politycznych Niemiec, albo też na aspekcie międzynarodowym kwestii Niemiec i tylko pośrednio poruszali zagadnienia polityki zagranicznej. Wyjątkiem pod tym względem jest praca Uszakowa rozpatrująca podstawowe etapy polityki zagranicznej Niemiec w okresie od zakończenia I wojny światowej i powstania Republiki Weimarskiej do pochwylenia władzy w Niemczech przez zwolenników Hitlera³.

¹ W lutym 1956 r. w Instytucie Historii Akademii Nauk ZSRR powstała sekcja historii Niemiec. Zadaniem zespołu jest połączenie wysiłku pracowników naukowych zajmujących się problematyką niemiecką w celu wspólnego opracowania węzłowych zagadnień dziejów Niemiec oraz umocnienie współpracy naukowej z postępowymi historykami niemieckimi. W r. 1957 powstała stała komisja historyków ZSRR i NRD, zadaniem której jest organizacja wspólnych badań dziejów obu krajów, stosunków gospodarczych, politycznych i kulturalnych łączących na przestrzeni dziejów ZSRR i Niemcy, a także innych zagadnień. Wśród najważniejszych zadań komisji wymieniono: opracowanie genezy i przebiegu I i II wojny światowej, demaskowanie polityki i ideologii imperializmu niemieckiego oraz okazywanie postępowych tradycji narodów ZSRR i Niemiec, zwłaszcza walki klasy robotniczej obu krajów przeciwko imperializmowi i wojnie. Por. „Woprosy Istorii” 1957 nr 3, s. 193—194.

W chwili obecnej wspomniana sekcja skupia blisko 100 historyków z różnych miast Związku Radzieckiego a działalność komisji znalazła wyraz m. in. w zorganizowaniu szeregu konferencji międzynarodowych oraz w wydaniu kilku publikacji zawierających wyniki badań historyków radzieckich i niemieckich.

² W ciągu ostatnich lat w ZSRR przeprowadzona została obrona wielu prac kandydackich poświęconych zagadnieniom polityki zagranicznej Niemiec okresu Republiki Weimarskiej. Oto niektóre tytuły: „Antisowietskaja politika giermanskich prawych social-diemokratow w period ot Wielkioj Oktjabr'skoj socialisticzeskoj riewolucii w Rossii do Nojabr'skoj riewolucii 1918 g. w Giermanii”, „Intierwiencija SSZA, Anglii, Francii i Giermanii w Łatwii w 1918—1920 gg.”, „Politiceskaja bor'ba w Giermanii po woprosu o sowietsko-giermanskich odnoszenijach s konca pierwoj mirowoj wojny do Rapallo (nojabr 1918 g. — april 1922 g.)”, „Sowietsko-giermanskije odnoszenija w 1921—22 gg.”, „Sowietsko-giermanskije odnoszenija ot Rapallo do Bierlinskogo dogowora”, „Rieparacionnaja problema i okupacija Rura w 1923—1924 gg.”, „Giermanija i Łokarno”, „Sowietsko-giermanskije odnoszenija w 1925—26 gg.”, „Rol prawitielstwa G. Müllera w wosstanowlenii wojenno-ekonomiczeskogo potenciala Giermanii i podgotowkie faszistskoj diktatury (1928—1930 gg.)”, „Sowietsko-giermanskije odnoszenija w 1924—1929 gg.”, „Sowietsko-giermanskije odnoszenija w 1926—1929 gg.”.

³ W. B. Uszakow, Wniesznaja politika Giermanii w period Weimarskoj Riespubliki. Moskwa (w dalszym ciągu używać będziemy skrótu — M.) 1958, s. 156.

Zagadnienia polityki zagranicznej Niemiec w omawianym okresie zostały częściowo uwzględnione m. in. w następujących opracowaniach poświęconych dziejom Niemiec okresu najnowszego: W. M. Chwostow, Kak razwiwalsja giermanskij imperializm (Istoriceskij oczerk). M. 1943; J. I. Citowicz, Oczerki istorii Giermanii 1918—1923 gg. M. 1940; A. M. Dieborin, Sriedinnaja Jewropa — orużije giermanskich imperialistow (Iz istorii ideologiczeskoj podgotowki dwuch mirowych wojn). — „Woprosy Istorii” 1954, nr 8, s. 21—32;

Baza źródłowa radzieckich opracowań jest bardzo zróżnicowana. W miarę ukaazywania się publikacji zawierających materiały źródłowe oraz udostępniania zbiorów archiwalnych naukowcy radzieccy wzbogacają swój warsztat naukowy i w oparciu o metodę materializmu historycznego rozwiązują skomplikowane zagadnienia. W świetle nowych materiałów źródłowych niektóre tezy wysunięte poprzednio są poddawane krytyce, niektóre poglądy są korygowane.

Na uwagę zasługuje fakt, że historycy radzieccy przyjmują jako kryterium podziału chronologicznego dziejów polityki zagranicznej Republiki Weimarskiej zjawiska życia społeczno-ekonomicznego. Np. Uszakow całość materiału podzielił na cztery rozdziały, poświęcając w każdym z nich odrębny podrozdział stosunkom niemiecko-radzieckim. Rozdział pierwszy dotyczy interwencyjnej polityki imperializmu niemieckiego wobec Rosji Radzieckiej w tzw. okresie brzeskim. Autor omawia także stosunki między Niemcami a mocarstwami Ententy przed podpisaniem Traktatu Wersalskiego. Rozdział ten stanowi wyjątek; w następnych bowiem za kryterium podziału służą zjawiska życia społeczno-ekonomicznego: kryzys rewolucyjny lat 1919—1923 (rozdział II), tymczasowa, częściowa stabilizacja kapitalizmu w latach 1924—1928 (rozdział III), kryzys gospodarczy lat 1929—1933 (rozdział IV). Tego rodzaju podział akcentując słusznie zależność polityki zagranicznej od polityki wewnętrznej i zjawisk politycznych i ekonomicznych o szerszym znaczeniu międzynarodowym powinien jednak jednocześnie wyodrębnić okresy polityki zagranicznej specyficzne dla Republiki Weimarskiej, dla których ramy chronologiczne stanowiły często nie zjawiska życia wewnętrznego, lecz międzynarodowego. Jako przykład tego rodzaju zjawisk można wskazać podpisanie Traktatu Wersalskiego, układów Lokarneńskich, paktu Brianda-Kellogga, układu radzieko-niemieckiego podpisanego w Rapallo, które wywarły poważny wpływ na kształtowanie się sytuacji międzynarodowej okresu międzywojennego oraz polityki zagranicznej państwa niemieckiego. W podziale chronologicznym zastosowanym m. in. przez Uszakowa nie zarysowuje się także dostatecznie wybitna rola realizatorów i sterników polityki zagranicznej Niemiec okresu Republiki Weimarskiej, dyplomatów tej miary co Walther Rathenau i Gustaw Stresemann.

1. Polityka zagraniczna Niemiec przed podpisaniem traktatu pokojowego.

Punktem wyjścia dla Uszakowa i innych autorów radzieckich jest program pokoju powszechnego głoszony przez młodą Republikę Rad. W owym okresie sytuacja militarna Rzeszy była uwarunkowana przedłużającymi się działaniami wojennymi na Zachodzie i Wschodzie, fiaskiem politycznych i wojskowo-strategicznych koncepcji imperializmu niemieckiego, spotęgowaniem trudności gospodarczych

Sz. A. Dwojłackij, Giermanija. M. 1923; I. Goldsztejn i P. Lewina, Giermanskij imperializm. M. 1947; L. N. Iwanow, Mirowaja politika posle Wiersala. M. 1928; L. Iwanow, Morskoje sopiernicestwo imperialistycznych dzierżaw. M. 1936; A. Jerusalimskij, Giermanija, Antanta i SSSR. M. 1928; G. Kozłow, Giermanskij razbojniczij imperializm. M. 1944; W. D. Kulbakin, Giermanija na pierwom etapie obszczego krizisa kapitalizma. M. 1955 (Jest to stenogram wykładów prowadzonych w r. 1955 w Wyższej Szkole Partyjnej przy KC KPZR); tegoż autora — Militarizacija Giermanii w 1928—1930 gg. M. 1954; I. Majskij, Sowriemiennaja Giermanija (ekonomika, politika, raboczeje dwizenije). M. 1924; F. Notowicz, Ot pierwoj ko wtoroj mirowoj wojnie. Kratkij ocerk miedzunarodnych odnoszenij w 1919—1943 gg. Taszkient 1943; tegoż autora — Zachwatniczeskaja politika giermanskogo imperializma na Wostokie w 1914—1918 gg. M. 1947; G. L. Rozanow, Ocerki nowiejszej istorii Giermanii (1918—1933 gg.). M. 1957; „Sowietskaja Rossija i kapitalistickij mir w 1917—1923 gg.“. M. 1957 (s. 155—190); B. Sztejn, Raspad giermanskoi koalicii w pierwoj mirowoj wojnie. „Bolszewik“ 1943, nr 11—12, s. 65—74; E. Tarle, Krizis Giermanii. Pietrograd-Moskwa. 1924; tegoż autora — Jewropa w epochu imperializma 1871—1919 gg. Izd. 2., M. 1928; E. Warg, Anglija i Giermanija. M. 1927; M. S. Zorkij, Giermanija w 1918—1919 gg. M. 1937; L. I. Zubok, Giermanija w 1918—1923 gg. M. 1940.

i sprzeczności klasowych wewnątrz kraju. W warunkach, kiedy masy ludowe Niemiec pod wpływem rewolucji proletariackiej w Rosji stanowczo domagały się zaprzestania działań wojennych, kiedy Rzesza była na skraju katastrofy ekonomicznej i militarnej, nie można było kontynuować polityki podbojów. Dowództwo wojskowe Niemiec zostało zmuszone do wszczęcia rokowań z rządem radzieckim na temat zawieszenia broni na froncie wschodnim⁴.

3 grudnia (20 listopada) 1917 r. w Brześciu rozpoczęły się rokowania na temat zawieszenia broni między Rosją Radziecką a państwami bloku centralnego. 22 grudnia zainicjowano rozmowy na temat traktatu pokojowego. Na stanowisko delegacji niemieckiej wielki wpływ wywierały wyżej wymienione czynniki, głównie nastroje rewolucyjne w kraju. Dlatego delegacja niemiecka zmuszona była maskować swe istotne zamiary, które nie miały nic wspólnego z pokojem na zasadach demokratycznych.

Należy zwrócić uwagę, że u historyków radzieckich zaznaczają się tu dwie właściwie sprzeczne ze sobą tezy, jedna mówi, iż imperializm niemiecki dążył do wciągnięcia Rosji Radzieckiej ponownie w otchłań wojny, a druga — o zainteresowaniu kół rządzących Rzeszy w zawieszeniu broni na Wschodzie w celu koncentracji wszystkich sił na froncie zachodnim. W związku z tym przypomnieć można, że jednym z zagadnień kontrowersyjnych w Brześciu była kwestia przetrzucenia wojsk niemieckich na front zachodni, na co delegacja radziecka nie chciała wyrazić zgody dając do przyspieszenia zakończenia wojny światowej na wszystkich frontach⁵.

Oceniając układ zawarty w Brześciu wszyscy historycy radzieccy są zgodni, że był on układem niesprawiedliwym, narzuconym z bronią w rękę państwu radzieckiemu. Jednocześnie podkreślają oni, że podpisując układ z państwami bloku centralnego dyplomacja radziecka po raz pierwszy na tak wielką skalę świetnie wykorzystwała sprzeczności istniejące między Rzeszą i jej sojusznikami z jednej strony, a mocarstwami Ententy — z drugiej, że w ostatecznym rachunku wygrał socjalizm⁶.

⁴ Uszakow, op. cit., s. 6—7. Patrz także Jerusalimskij, op. cit., s. 16; tegoż autora — Wielikaja Oktjabr'skaja socialisticzeskaja riwolucija i problema sowietsko-giermanskich odnoszenij. — Zbiór pt. „Oktjabr'skaja riwolucija i Giermanija“, M. 1960, s. 50—79; w wymienionym zbiorze znajduje się także ciekawy artykuł F. F. Gołowaczowa o wpływie dekretu o pokoju proklamowanego przez Rosję Radziecką 7 listopada 1917 r. na masy pracujące Niemiec (op. cit., s. 353—368); D. Manuil'skij, Giermanskaja riwolucija i SSSR. Charkow 1923; G. Rozanow, Giermanija w period poworota ot imperialisticzeskoj wojny k imperialisticzeskomu miru (koniec 1916 g. — naczajo 1917 g.). — Zbiór pt. „Iz istorii agriesiwnoj wniesniej politiki giermanskiego imperializma“, M. 1959 s. 57—100; N. A. Wieleckaja, K woprosu o wlijanii Wielikoj Oktjabr'skoj socialisticzeskoj riwolucii na riwolucionnoje dżiżenije w Giermanii. — „Trudy kafiedry obszczestwiennych nauk Moskowskogo inż-stroit. instituta“. Sb. 28 wyp. 2. M. 1957, s. 117—162.

⁵ Por. wydany przez Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych stenogram rokowań brzeskich — „Mirnyje pieriegorory w Brist-Litowskie“. Polnyj tekst stenogram. Pod ried. i s priłożenijami A. A. Ioffe, s przedisłowijem L. D. Trockogo. M. 1920, t. I, a także pracę pt. „Brist-Litowskaja konfieriencija“, Zasedanija ekonomicezeskoj i prawowoj komissii. Pod ried. i so wstupitelnoj stat'noj E. E. Szejna. M. 1923; J. Kamieniew, Bor'ba za mir (Oteziot o mirnych pieriegovorach w Bristie). Pietrogad 1918. Patrz ponadto: Jerusalimskij, op. cit., s. 17—23; „Istorija diplomatii“ pod ried. W. Potiomkina. M. 1945 t. II, s. 313—315, 318—347.

⁶ Uszakow, op. cit., s. 11—12; Jerusalimskij, op. cit., s. 23—27. Patrz ponadto — G. Sokolnikow, Brist'skij mir. M. 1920; M. N. Pokrowskij, Wniesz'naja politika Rosii w XX wiekie. M. 1926; F. Miller, Brist'skij mir i Antanta. — „Istorik-marksist“ 1933, t. 29, s. 111—126; M. J. Rapoport, Brist'skij mir i jego międunarodno-prawoweje znaczenije. „Problemy socialisticzeskogo prawa“ 1939, nr 2, s. 27—40; F. F. Gołowaczow, „Spartak“ i Brist'skij mir. — Zbiór pt. „Iz istorii Giermanii nowogo i nowiejszego wremieni“. M. 1958, s. 202—222; G. L. Nikolnikow, Poddierżka giermanskim proletariatom sowietskoj politiki mira w period brist'skich pieriegovorow. „Uczyenje zapiski Wysszej Partijnój Szkoły pri CK KPSS“. Kafiedra istorii międunarodnogo raboczego i nacionalno-sowoboditelnogo dżiżenija. Wyp. I, s. 89—110.

Zdaniem autorów radzieckich, istotę stosunków między Rosją Radziecką a Niemcami w l. 1918—1922 determinowały dwa czynniki o zasadniczym znaczeniu: 1) umocnienie władzy radzieckiej i zdolności obronnych Rosji Radzieckiej, 2) przybierająca na sile walka między Niemcami a państwami Ententy. Ciężka walka zbrojna na Zachodzie oraz napięta sytuacja wewnętrzna także wywierały wpływ na politykę Niemiec wobec Rosji Radzieckiej. Będąc wrogiem komunizmu, zwolennicy Wilhelma II nie mogli jednak otwarcie przyłączyć się do interwencji antyradzieckiej kierowanej przez mocarstwa Ententy, z którymi Rzesza pozostawała w stanie wojny. Niemniej jednak — również po podpisaniu układu Brzeskiego, mimo wykonywania przez stronę radziecką jego postanowień — imperializm niemiecki czynił wszystko dla likwidacji władzy radzieckiej w Rosji, kontynuował działalność interwencyjną, realizował politykę „wojującego antybolszewizmu”.

O ile wśród kierowniczych czynników Niemiec nie było rozbieżności przy określeniu celów polityki wobec Rosji Radzieckiej, to przy precyzowaniu metod urzeczywistnienia zamierzonych celów zarysowały się istotne różnice zdań. Najbardziej wpływowe grupy burżuazji niemieckiej występowały przeciwko otwartemu zerwaniu układu brzeskiego i wznowieniu wojny na Wschodzie. Wiedząc o postępującym wzroście siły militarnej i potencjału obronnego Rosji Radzieckiej oraz biorąc pod uwagę dojrzewanie sytuacji rewolucyjnej w Niemczech i sympatię proletariatu niemieckiego do Kraju Rad, imperializm niemiecki uważał podejmowanie otwartej wojny z Rosją za przedsięwzięcie ryzykowne. Uważał on, że obalenie władzy radzieckiej oraz opanowanie pewnych okręgów Rosji można osiągnąć, bez wypowiedzania układu brzeskiego, przy pomocy zamaskowanej interwencji i izolacji Rosji, pod płaszczykiem „usamodzielniania” jej „kresów”⁷. Jakkolwiek więc większość burżuazji niemieckiej wyrzekła się wojny na Wschodzie i wypowiadała się za przestrzeganiem układu brzeskiego w przekonaniu, że kontynuacja tej wojny wymaga przerzucenia z Zachodu znacznych ilości sił zbrojnych, że wojna dwufrontowa jeszcze bardziej pogorszy sytuację wewnętrzną Rzeszy, to jednak pragnęła ona „dokonać jeszcze kilku aneksji kosztem Rosji”⁸.

Od momentu zawarcia układu brzeskiego aż do początków października 1918 r., tj. do utworzenia w Niemczech rządu, na czele którego stał Max von Baden, decydujący wpływ na kształtowanie polityki Niemiec wobec Rosji Radzieckiej wywierała część burżuazji uważająca, iż dla pomyślnego prowadzenia działań wojennych na Zachodzie Niemcy nie powinni walczyć na Wschodzie, aby uniknąć wojny dwufrontowej. Plany tej części burżuazji próbował realizować (z pewnymi wahaniami) Georg von Hertling stojący na czele rządu niemieckiego do października 1918 r. Linie tę podzielałi wicekanclerz Payer oraz minister spraw zagranicznych Richard von Kühlmann. Bardziej agresywną część burżuazji i junkrów-militarystów reprezentowała tzw. „partia wojskowych”, której najwybitniejszymi reprezentantami byli — cesarz Wilhelm II, gen. Max Hoffmann, gen. Erich Ludendorff. Demagali się oni natychmiastowego wypowiedzenia układu brzeskiego, proklamowania wojny z Rosją Radziecką w celu obalenia komunizmu oraz wykorzystania bogactw naturalnych tego kraju. Im bardziej pogarszała się sytuacja Rzeszy, im mniejsze były szanse zwycięstwa na Zachodzie i zagarnięcia nowych kolonii, tym bardziej imperializm niemiecki pragnął utrzymać zdobyte tereny w Rosji, chcąc w ten sposób zrekompensować przegraną wojnę na Zachodzie. Autorzy radzieccy zaznaczają, że reprezentanci tzw. „partii wojskowych” często osiągalni decydujący

⁷ Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 27—28; Goldsztejni Lewina, *op. cit.*, s. 130—132. Patrz także I. K. Kobłakow, *Ot Briesta do Rapała. Oczerki istorii sowietsko-giermanskich odnoszenij*, s. 1918 po 1922 gg. M. 1954, s. 25—31.

⁸ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 27, s. 346 (wyd. ros.).

wpływ na kierunek niemieckiej polityki wobec Rosji Radzieckiej⁹. Pod ich wpływem rząd Hertlinga, wykorzystując różne preteksty, wielokrotnie naruszył postanowienia układu brzeskiego. Jednocześnie nie mógł on zdobyć się na wypowiedzenie układu i otwartą wojnę z Rosją Radziecką. Należy podkreślić, że niemieckiej polityce podbojów sprzyjał także brak precyzji w sformułowaniu szeregu punktów układu brzeskiego. M. in. nie ustalał on definitywnie granic obszarów czasowo okupowanych przez wojska niemieckie, nie ustalał granic Finlandii i Ukrainy, nie zabraniał Niemcom tworzenia i popierania nacjonalistycznych rządów kontrrewolucyjnych na „kresach” Rosji. Pozostał nie wyjaśniony status państwowo-prawny terenów nadbałtyckich. Układ nie rozwiązał definitywnie również kwestii finansowych związanych z utrzymaniem jeńców wojennych oraz pokryciem wydatków na cele wojenne.

W warunkach powstałej w połowie 1918 r. sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej w kołach rządzących Niemiec zdobyło głos decydujący ugrupowanie, które — biorąc pod uwagę fiasko planu otrzymania żywności i surowców z Rosji przy pomocy siły — dążyło do gospodarczego podporządkowania tego kraju i otrzymania z niego surowców, żywności i towarów drogą pokojową, na podstawie układu brzeskiego. Natychmiast po zdobyciu supremacji przez to ugrupowanie, rząd niemiecki, który dotychczas rozmaicie utrudniał trwające w Berlinie rokowania, zmienił stanowisko w szeregu istotnych dla Rosji Radzieckiej kwestiach, tak że 27 sierpnia 1918 r. został podpisany „układ dodatkowy” załatwiający niektóre wymienione poprzednio zagadnienia i stanowiący w istocie rzeczy kontynuację układu brzeskiego¹⁰. „Układ dodatkowy” do pewnego stopnia wiązał ręce imperia- listom niemieckim zobowiązując ich do wycofania wojsk z określonych terenów Rosji, do zaprzestania dalszych podbojów pod płaszczykiem organizacji samorządów lokalnych. Umocnił on także sytuację Rosji Radzieckiej wobec krajów czwórprzymierza, albowiem przy pomocy układu z Niemcami rząd Lenina rozbił jednolitość tego bloku, zwłaszcza rozluźniając ją między Niemcami a Turcją i Austro-Węgrami¹¹.

Jednak imperializm niemiecki również po podpisaniu „układu dodatkowego” kontynuował politykę interwencyjną. Historycy radziecy zaznaczają, że ta agresywna polityka wobec Rosji Radzieckiej nie tylko przyspieszyła klęskę wojsk niemieckich na Zachodzie, lecz sprzyjała także pogłębieniu kryzysu politycznego wewnątrz Rzeszy¹².

Historycy radziecy omawiają też rolę Niemiec w planach wschodnich mocarstw Ententy. Akcentują oni, że szczególna rola Niemiec jako jednej z głównych sił antyradzieckiej interwencji nie mogła nie zwrócić uwagi imperialistycznych kół Ententy, a zwłaszcza Stanów Zjednoczonych. Reakcyjne siły Ententy dążyły do wykorzystania imperializmu niemieckiego jako siły szturmowej w antyradzieckiej interwencji. W tym celu należało zachować armię niemiecką, potencjał przemysłowy, militarystyczny niemiecki oraz umożliwić Niemcom udział w zbrojnej krucjacie przeciwko Rosji Radzieckiej. Skierowanie agresywnej siły imperializmu niemieckiego na Wschód miało na celu nie tylko włączenie Niemiec do inter-

⁹ Koblakow, *op. cit.*, s. 33–34. „Istorija diplomatii“ t. II, s. 358–362. Patrz również obszerny artykuł A. A. Achta m z j a n a, Antisowietzkaja politika giermanskogo imperializma posle zakluczenija Briestkogo mira (mart- awgust 1918 g.) — w zbiorze „Iz istorii agresywnej wneszniej politiki giermanskogo imperializma“, M. 1959, s. 103–136.

¹⁰ „Istorija diplomatii“ t. II, s. 363–364; Koblakow, *op. cit.*, s. 40–41; Uszakow, *op. cit.*, s. 19–20; Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 33–34.

¹¹ Koblakow, *op. cit.*, s. 42. Patrz ponadto tegoż autora artykuł o walce państwa radzieckiego o zachowanie pokoju z Niemcami w okresie od marca do listopada 1918 r. „Istorija SSSR“ 1958, nr 4, s. 3–26.

¹² Koblakow, *op. cit.*, s. 42; Uszakow, *op. cit.*, s. 19–20.

wencji antyradzieckiej, lecz także wyłączenie Rzeszy spośród europejskich konkurentów Stanów Zjednoczonych w ich walce o supremację na tym kontynencie. Co więcej, Stany Zjednoczone liczyły na to, że uda im się zadać przy pomocy Niemiec cios pozycjom Wielkiej Brytanii i Francji w Europie. Jak zaznacza Uszakow, „14 punktów” prezydenta Wilsona faktycznie umożliwiło imperializmowi niemieckiemu uniknięcie katastrofy militarnej oraz uratowanie wszystkiego, co jeszcze można było uratować, a przede wszystkim — sił zbrojnych¹³.

Zdaniem Uszakowa, we wszystkich oświadczeniach przedstawicieli warstw panujących Niemiec na plan pierwszy wybijało się dążenie do utrzymania pozycji Rzeszy jako równorzędnego partnera w rokowaniach mających położyć kres wojnie światowej, negocjowania odpowiedzialności Niemiec za wywołanie wojny, wykorzystania sprzeczności istniejących w obozie przeciwników, a wśród mocarstw Ententy dążenie do kontynuacji antyradzieckiej interwencji zbrojnej¹⁴.

Historycy radziecy są zdania, że — w celu zapobieżenia dojrzewającemu w kraju kryzysowi politycznemu oraz zawarcia kompromisowego pokoju z mocarstwami Ententy — reakcja niemiecka powołała na początku października 1918 r. rząd Maxa von Baden z udziałem socjaldemokratów i że utworzenie tego rządu odbyło się w myśl postulatów zawartych w *memorandum* Stanów Zjednoczonych z 22 grudnia 1917 r.¹⁵ Zmierzając do porozumienia z mocarstwami Ententy skierowanego przeciwko Rosji Radzieckiej, a także przeciwko siłom rewolucyjnym w Niemczech, rząd Maxa von Baden prowokuje zerwanie stosunków dyplomatycznych z Moskwą¹⁶.

Głównym argumentem warstw panujących Rzeszy w ich żądaniu złagodzenia warunków przyszłego pokoju była teza o konieczności walki z ruchem rewolucyjnym inspirowanym rzekomo przez „agentów bolszewickich”. Jednocześnie strona niemiecka od początku sabotowała akcję przekazywania zwycięskim państwom Ententy broni i amunicji. Taktyka dyplomacji niemieckiej (przeciągającej rokowania z Ententą) oraz „pobłażliwość” rządów Wielkiej Brytanii, Francji i Stanów Zjednoczonych (nie posiadających wspólnego, jednolitego programu w kwestii niemieckiej) doprowadziły do wielokrotnego prolongowania porozumienia o zawieszeniu broni¹⁷.

¹³ Uszakow, *op. cit.*, s. 21—22. Nieco inne naświetlenie dają autorzy „Istории дипломатии” t. II, s. 368—373.

¹⁴ Uszakow, *op. cit.*, s. 23.

¹⁵ Koblakow, *op. cit.*, s. 42—43. Patrz ponadto: Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 34—38; W. G. Brjunin, Politiczeskij krizis w Giermanii w sientjabrie-oktjabrie 1918 g. Obrazowanie kabineta princa Maxa Badenskogo i pierwoje obraszczenie Giermanii k priezidentu SSZA — Wilsonu. „Uczenyje zapiski Leningradskogo Gos. Un-ta” nr 130, sieriija istoriczeskich nauk, wyp. 18, Leningrad 1951, s. 3—35; tegoż autora — Wtoraja nota Giermanii Wilsonu. (Iz priedistorii pieriemirija 11 nojabrja 1918 g. — *Op. cit.*, nr 112, sieriija istoriczeskich nauk, wyp. 14, Leningrad 1949, s. 189—215); M. Bronskij, Kapitulacija burżuaznoj Giermanii i priedposylki proletarskoj riewolucii. „Socialisticeskoje chozjajstwo” 1923, nr 6—8, s. 250—275; B. Fogarasz, Wnutrienniije faktory kruszenija kajzierowskoj Giermanii w 1918 g. Mirowoje chozjajstwo i mirowaja politika” 1942, nr 3—4, s. 24—32; J. Francew, Krach wilgielmskoj Giermanii. „Propagandist i agitator” 1943, nr 21, s. 40—46; J. I. Citowicz, Prował zagowora wojenszcziny nakanunie riewolucii 1918 g. w Giermanii. W zbiorze „Oktjabr’skaja riewolucija i Giermanija”. M. 1960, s. 70—97.

¹⁶ Uszakow *op. cit.*, s. 26—27; „Istoriija diplomatii” t. II, s. 393—394.

¹⁷ Uszakow, *op. cit.*, s. 27—28. Patrz także J. Citowicz, O roli SSZA w spasiennii imperialisticeskoj Giermanii ot połnogo razgroma w 1918 g. „Woprosy Istorii” 1950, nr 12, s. 110—121; A. D. Kunina, Prował amerikanskich planow zawojewajania mirowogo gospodstwa w 1917—1920 gg. Izd. 2. M. 1955 (s. 130—169); F. Notowicz, Razgrom Czetwiernogo sojuza w 1918 g. „Istoričeskij žurnal” 1941 nr 7—8, s. 42—60; tegoż autora — Wojennyj razgrom i kapitulacija Giermanii w 1918 g. „Istoričeskij žurnal” 1944, nr 1, s. 64—72; M. S. Wo-slenskij, Iz istorii politiki SSZA w giermanskom woprosie (1918—1919 gg.). M. 1954 (s. 5—41); N. E. Zastienkier, Wiejmarskije mify o przicinach porażenija Giermanii w wojnie 1914—1918 gg. „Woprosy Istorii” 1945, nr 2, s. 117—137.

Rewolucja listopadowa wywarła wielki wpływ na układ sił klasowych i politycznych w Niemczech. Jednak na skutek szeregu przyczyn podstawowe zadania rewolucji — tzn. likwidacja podwalin imperializmu, zniszczenie dotychczasowego aparatu państwowego i stworzenie przesłanek dla demokratycznego rozwoju Niemiec — nie zostały zrealizowane. Rewolucja nie zmieniła ustroju społeczno-gospodarczego Niemiec, lecz jedynie powierzchownie zmieniła ustrój państwowy — obalając monarchię i proklamując „republikę demokratyczną”¹⁸.

Rewolucja listopadowa stworzyła nową sytuację w stosunkach niemiecko-radzieckich. Jednak rząd socjaldemokratyczny nie wykorzystał możliwości ustanowienia przyjaznych stosunków z Rosją Radziecką. Zdaniem historyków radzieckich, polityka antyradziecka rządu Eberta-Scheidemanna korzystała z poparcia imperializmu międzynarodowego. Jednocześnie rząd ten liczył na interwencję mocarstw Ententy w celu stłumienia ruchu rewolucyjnego w Niemczech¹⁹. Historycy radzieccy do niedawna nie omawiali szerzej stosunków radziecko-niemieckich w okresie rewolucji listopadowej. Zagadnienie jest tym bardziej godne uwagi, iż ogłoszone dokumenty radzieckiej polityki zagranicznej z tego okresu pomagają lepiej zrozumieć genezę oraz istotę tzw. nurtu Rapallo²⁰.

2. Niemcy a Traktat Wersalski

18 stycznia 1919 r. rozpoczęły się obrady konferencji pokojowej w Paryżu. W lutym tegoż roku powstał pierwszy rząd Republiki Weimarskiej z Scheidemannem na czele. Program polityki zagranicznej tego rządu zawierał szereg zadań o charakterze rewizjonistycznym, zwłaszcza w kwestii kolonialnej. Koła rządzące Niemiec kontynuowały sabotaż warunków zawieszenia broni, spodziewając się jednocześnie poważyć ustępstw ze strony zwycięzców w toku opracowania warunków traktatu pokojowego. Cytowany już przez nas Uszakow stwierdza, że wykorzystanie Niemiec w antyradzieckiej interwencji interesowało wszystkie mocarstwa Ententy, że jednocześnie Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Francja nie chciały jednak dopuścić do najmniejszego nawet zwiększenia pozycji Niemiec kosztem interesów mocarstw zachodnich. Każde z państw zwycięskich pragnęło utrwalenia swych pozycji na kontynencie europejskim i czyniło wszystko w celu przeszkodzenia partnerom w realizacji tych samych celów. Pozycja Stanów Zjednoczonych na konferencji paryskiej różniła się od stanowiska delegacji Wielkiej Brytanii i Francji. Delegaci amerykańscy zmierzali w kierunku maksymalnego sprzyjania imperializmowi niemieckiemu, zmniejszenia ciężaru zobowiązań nakładanych przez traktat na Niemcy oraz udzielenia pokonanym Niemcom pomocy ekonomicznej²¹.

Wiedząc o istnieniu rozbieżności wśród mocarstw Ententy rząd niemiecki spodziewał się złagodzenia warunków pokoju. Również brak możliwości kontynuowania działań wojennych w wypadku wznowienia ofensywy przez Ententę zmusza

¹⁸ Wydarzenia rewolucyjne w Niemczech w latach 1918—1919 mają obfitą literaturę radziecką. — Patrz zbiór „Nojabr'skaja riewolucija w Giermanii“, gdzie zamieszczona została bibliografia radziecka rewolucji listopadowej w Niemczech.

¹⁹ Uszakow, op. cit., s. 30—32.

²⁰ Por. A. Gukowski, Razgrom Giermanii w 1918 g. i podgotowka intierwencji stran Antanty protiv strany Sowietow. „Istorič-marksist“ 1937 nr 3, s. 42—61; M. Karmin, Giermanskij proletariat w bor'bie s intierwencijej. „Bor'ba klassow“ 1932, nr 11—12, s. 142—169; W. J. Sipois, Za kulisami inostrannoju intierwencji w Łatwii 1918—1920 gg. M. 1959; I. A. Zołdak, Giermanija i inostrannaja wojennaja intierwencija protiv Sowietsoj Rossii (1919 g.). „Učenyje zapiski I-go pėdagogičeskogo instituta inostrannyh jazykow“. M. 1957, t. 12, s. 94—138; W. G. Brjunin, Sowietso-giermanskije otnoszenija nakanunie Nojabr'skoju riewolucii. W zbiorze „Nojabr'skaja riewolucija w Giermanii“. M. 1960, s. 199—242. W tym samym zbiorze (s. 243—270) znajduje się opracowanie I. A. Rosenko, Sowietso-giermanskije otnoszenija w pieriod Nojabr'skoju riewolucii.

²¹ Uszakow, op. cit., s. 32—37.

imperializm niemiecki do uznania jej żądań. Zdaniem historyków radzieckich, była to jednak jedynie pozorna kapitulacja, bowiem militarizm niemiecki nie wyrzekł się planów odwetu oraz nie chciał rzetelnie wykonywać postanowień traktatu pokojowego²².

Traktat Wersalski określił całokształt życia Niemiec po I wojnie światowej. W radzieckich opracowaniach akcentowano, że traktat ten przede wszystkim znacznie zmienił granice Niemiec i pozbawił je posiadłości kolonialnych. Zarówno gospodarcze, jak i polityczne znaczenie tych strat było bardzo wielkie²³. Traktat pokojowy zmusił Niemcy do uznania swej odpowiedzialności za wywołanie wojny, a więc m. in. i obowiązku wypłacenia odszkodowań za straty poniesione podczas wojny przez państwa Ententy (z wyłączeniem wydatków na bezpośrednie prowadzenie działań wojennych). Jednakże suma odszkodowań nie została określona w sposób ostateczny. Zobowiązania reparacyjne spadły na budżet państwa i na całą gospodarkę narodową Niemiec²⁴. Traktat Wersalski zawierał wiele postanowień zmierzających do zlikwidowania Niemiec jako mocarstwa militarnego²⁵.

Oceniając Traktat Wersalski historycy radzieccy uwzględniają liczne wypowiedzi Lenina na jego temat, przytaczają oświadczenie rządu radzieckiego w tej sprawie²⁶. Zwracają przy tym uwagę, że Traktat Wersalski stworzył wyjątkowe trudności dla mas pracujących Niemiec, że jednocześnie imperializm niemiecki i jego fundament tzn. banki, junkierstwo i monopole, pozostały nietknięte, że w tych warunkach potęga niemieckiego organizmu gospodarczego, jego organizacja i technika zdawały się wskazywać, iż są prawie że nie do pokonania. Mimo więc wielkich ciężarów nałożonych przez Traktat Wersalski, mimo głębokiego kryzysu pierwszych lat powojennych zwyciężone Niemcy potrafiły ponownie dźwignąć się pod względem gospodarczym i politycznym, a szybko rozwijający się imperializm niemiecki stał się wkrótce jednym z najbardziej ważkich czynników polityki europejskiej²⁷.

3. Geneza Rapallo

Po zawarciu Traktatu Wersalskiego polityka mocarstw Ententy wobec Niemiec nie pozbawiona była sprzeczności. Obok tendencji do likwidacji politycznego i gospodarczego wpływu ekspansjonizmu niemieckiego w Europie, koła imperialistyczne USA, Anglii i Francji chciały uprawiać politykę umocnienia pozycji Niemiec dla wykorzystania ich w walce z Rosją Radziecką i ruchem rewolucyjnym w Europie. Dążenie to łączyło zwycięzców mimo istniejących między nimi rozbieżności²⁸.

W warunkach powojennego kryzysu rewolucyjnego taktyka dyplomacji niemieckiej wychodziła z założenia, iż należy wykorzystać sprzeczności w obozie

²² Tamże, s. 37—38. Por. stanowisko Jerusalmiskiego, który poświęcił temu zagadnieniu cały rozdział w cytowanej pracy (s. 39—71).

²³ Por. Iwanow, *Mirowaja politika posle Wiersala*, s. 19—20.

²⁴ Tamże, s. 21.

²⁵ Tamże, s. 22.

²⁶ Por. W. I. Lenin: *Dziela*, t. 28, s. 140—141, 164, 167, 177, 188, 353; t. 29 s. 4, 13, 431, 432, 455, 475; t. 30 s. 4, 255, 279; t. 31 s. 301; t. 33, s. 95 (wyd. ros.).

²⁷ Iwanow, *op. cit.*, s. 23—24; Uszakow, *op. cit.*, s. 40—43.

Na temat Traktatu Wersalskiego i Niemiec patrz ponadto — Jerusalmiskij *op. cit.*, s. 72—80; A. Girszfeld, *Wiersal*. „Wojenno-istoriczeskij żurnał“ 1940, nr 8, s. 68—88; I. Minc, *Wiersalskij mir*. „Woprosy Istorii“ (1945, nr 2, s. 21—58) artykuł stanowi skrót rozdziału z „Istorija diplomatii“ t. II; K. Radek, *Wiersalskaja sistiema*. „Bor'ba klassow“ 1931, nr 5, s. 12—27; B. E. Sztejn, *Uroki Wiersala*. M. 1944; tegoż autora — *Wiersalskij dogovor*. M. 1943; E. Tarle, *Tri katastrofy*. *Wiestfalskij mir*. *Tilzitskij mir*. *Wiersalskij mir*. „Annaly“ 1922, nr 2, s. 59—94 (jako osobne wydanie praca ukazała się w 1923 r.); W. W. Odwozow, *Wiersalskij mir i Liga Nacij*. Pietrogard 1922.

²⁸ Por. np. Woslenskij, *Iz istorii politiki SSZA w giermanskom woprosie 1918—1919 gg*. M. 1954; G. M. Truchnow, *Giermanskij wopros na Londonskoj konfieriencii (16 ijułja — 16 awgusta 1924 g.)*. Minsk 1959.

zwycięzców, a przede wszystkim amerykańsko-brytyjskie, które uległy zaostreniu po konferencjach w Paryżu i Waszyngtonie. Celem niemieckiej polityki zagranicznej było podminowanie i rozsadzenie systemu stworzonego w Wersalu. Temu celowi miała służyć antyradziecka zmowa z Ententą. Dyplomacja Niemiec miała stworzyć warunki sprzyjające odbudowie w szybkim czasie potęgi imperializmu niemieckiego²⁶.

Historycy radzieccy podkreślają, że Berlin zamiast dążyć do ustanowienia przyjaznych stosunków z Moskwą, wbrew żywotnym interesom Niemiec, szukał porozumienia z mocarstwami zachodnimi na płaszczyźnie antyradzieckiej. Zwracają przy tym uwagę na fakt, że w połowie 1920 r. w Niemczech zaczęła kiełkować inna tendencja, która zmierzała do ustanowienia ścisłego kontaktu między Niemcami a Rosją Radziecką²⁷.

Omawiając genezę porozumienia między Berlinem a Moskwą, Iwanow pisze m. in., że imperializm niemiecki zachwiany przez Traktat Wersalski pragnął znowu stanąć mocno na nogi. Ponieważ Rosja Radziecka nie tylko nie chciała wzbogacić się kosztem Niemiec, lecz od początku piętnowała niektóre postanowienia Traktatu Wersalskiego i wyrażała sympatię i poparcie dla mas pracujących Niemiec oraz dążyła do ustanowienia przyjaznych stosunków z Niemcami na gruncie wzajemności i równości, przy czym rynek rosyjski mógł odegrać ważną rolę w odbudowie eksportu niemieckiego — przeto zwrócenie się rządu niemieckiego na Wschód było zupełnie naturalne²⁸. Do tych tez Uszakow dodaje, że z chwilą, kiedy otwarcie interwencyjne plany imperializmu niemieckiego wobec Rosji Radzieckiej doznały niepowodzenia, musiał on zmienić ich formę i przejść do próby gospodarczego uzależnienia państwa radzieckiego przyczyniając się w ten sposób do obalenia istniejącej tam władzy. Warstwy rządzące Niemiec skrupulatnie maskowały wymienione cele przedstawiając interwencyjną w istocie rzeczy politykę jako pokojową i skierowaną na umocnienie współpracy ekonomicznej z Rosją. Jednocześnie musiały one liczyć się z walką wewnętrzną-polityczną w kwestii stosunków z Rosją, z żądaniami rewolucyjnie nastrojonych mas pracujących wypowiadających się za ustanowieniem normalnych i przyjacielskich stosunków z rządem radzieckim, ze wzrostem autorytetu międzynarodowego państwa radzieckiego w wyniku pokonania kontrrewolucji wewnętrznej wspieranej przez reakcję międzynarodową.

Historycy radzieccy zwracają uwagę na dążenie warstw rządzących Niemiec do wywierania presji na mocarstwa Ententy przez akcentowanie możliwości zbliżenia z Rosją. Berlin pragnął w ten sposób wymusić ustępstwa w dziedzinie wykonania postanowień Traktatu Wersalskiego. W związku z wymienioną tendencją, specjalnej wymowy nabrały tego rodzaju fakty, jak odmowa rządu niemieckiego wzięcia udziału w zorganizowanej przez Ententę blokadzie Rosji, skierowanie przez koła przemysłowe Niemiec emisariuszy do Moskwy, decyzja gabinetu niemieckiego z 13 lutego 1920 r. o wznowieniu stosunków z Moskwą, podpisanie kilku porozumień niemiecko-radzieckich, próby ze strony niemieckiej rozszerzenia wymiany towarowej z Rosją. Przytoczone fakty miały istotne znaczenie, tym bardziej że sytuacja międzynarodowa zmuszała zarówno Niemcy, jak i Rosję Radziecką do szukania płaszczyzny porozumienia i współpracy²⁹. Jednocześnie historycy ra-

²⁶ Uszakow, *op. cit.*, s. 44.

²⁷ Koblakow, *op. cit.*, s. 61.

²⁸ Iwanow, *op. cit.*, s. 67.

²⁹ Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 70—71; Uszakow, *op. cit.*, s. 45—47. Patrz także „Iz istorii sowietskogo-giermanskich ekonomiceskich otnoszenij. Dokumenty iz giermanskich archiwow. (1920—1926 gg.)“ „Mieżdunarodnaja żizń“ 1957, nr 1, s. 183—191; „Iz istorii bor'by giermanskogo naroda za mir i družbu s Sowietsoj Rossijej (1921—1925 gg.)“ „Istoriczeskij archiw“ 1959, nr 5, s. 3—23.

dziecy piszą, że deklaracja prezydenta Eberta z 20 lipca 1920 r. o neutralności Niemiec wobec wojny polsko-radzieckiej, była zewnętrzną manifestacją niechęci Niemiec do wspólnego z innymi państwami udziału w antyradzieckiej krucjacie, że przy pomocy tej deklaracji Berlin chciał m. in. wyrzucić nacisk na Warszawę w związku z przygotowaniem plebiscytu na Górnym Śląsku oraz w niektórych rejonach Prus Zachodnich i Wschodnich (używam w tym miejscu nazewnictwa zastosowanego przez Uszakowa), że w rzeczywistości Niemcy nie przestrzegały neutralności sprzyjając organizowaniu oddziałów antyradzieckich³³.

Niemcy odczuwały nie tylko zastrzeżenie się rywalizacji imperialistycznej o rynki zbytu i źródła surowców, lecz także skutki izolacji międzynarodowej, która zwiększyła się jeszcze bardziej w związku z tzw. ultimatum londyńskim z 5 maja 1921 r. Rzecz jasna, tego rodzaju sytuacja pchała Niemcy w kierunku zbliżenia z Rosją. Warstwy panujące Niemiec darzyły bolszewików nienawiścią, lecz sytuacja wewnętrzna i międzynarodowa zmuszała je do zacieśnienia współpracy z Rosją Radziecką. Porozumienie niemiecko-radzieckie z 6 maja 1921 r. w sprawie jeńców wojennych stanowiło przejście imperializmu niemieckiego od polityki interwencji do polityki porozumienia z Rosją. Jednocześnie strony uzgodniły sprawę wzajemnej wymiany towarowej. Historycy radzieccy podkreślają, że porozumienia te oparte były na zasadach pokojowego współistnienia dwóch największych państw Europy: Rosji i Niemiec³⁴.

Jak pisze Uszakow, działalność kół reakcyjnych związanych z wielkim kapitałem odbijała się negatywnie na stosunkach niemiecko-radzieckich ze szkodą przede wszystkim dla interesów Niemiec. Wspomniane koła szukały wyjścia z sytuacji nie na drodze zbliżenia z Rosją Radziecką, lecz na drodze przywrócenia więzi łączących kapitał monopolistyczny Niemiec z kapitałem międzynarodowym. Te powiązania umożliwiły imperializmowi niemieckiemu torowanie drogi do rewizji Traktatu Wersalskiego, w szczególności postanowień o odszkodowaniach. Widać to na przykładzie porozumień monopoli niemieckich i francuskich zawartych w l. 1921—1922³⁵.

Jednak kolejne zastrzeżenie kwestii odszkodowań na początku 1922 r. świadczyło o niemożności rozwiązania poważnych sprzeczności istniejących między Niemcami a mocarstwami Ententy. Sytuacja międzynarodowa państwa niemieckiego była coraz bardziej niepewna. Kryzys powojenny dotkliwie dawał się we znaki we wszystkich gałęziach gospodarki. Tak więc, znowu sytuacja wewnętrzna i międzynarodowa zmuszała warstwy panujące Niemiec do szukania porozumienia z Rosją Radziecką. Jednak rząd niemiecki i osobiście Walther Rathenau czynili

³³ Por. Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 81—84; „Konfieriencija w Spa“. „Wiesticnik Narodnogo Komissariata Inostrannyh Dieł“ 1920, nr 6—7, s. 70—76; Uszakow, *op. cit.*, s. 40—50.

³⁴ Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 89; Uszakow, *op. cit.*, s. 55—56. Tekst porozumienia z 6 maja 1921 r. znajduje się w publikacji „Miedzunarodnaja politika nowiejszego wriemieni w dogoworach, notach i dieklaracijach“. Cz. 3, wyp. I, M. 1929, dok. 60. Porozumienie to należało do rzędu tzw. tymczasowych porozumień zawieranych z Rosją Radziecką w latach 1921—23. Stanowiły one wynik praktyczny zrozumienia przez rządy szeregu krajów kapitalistycznych korzyści płynących ze współpracy gospodarczej z państwem radzieckim. Nie decydując się na uznanie *de jure* rządu radzieckiego — Wielka Brytania, Niemcy, Norwegia, Austria, Włochy, Czechosłowacja i Dania zawarły w latach 1921—23 porozumienia tymczasowe mające na celu regulowanie stosunków ekonomicznych i politycznych między wymienionymi krajami a Rosją Radziecką. — Por. B. E. Sztejn i A. J. Rapoport, *Sowietskogiermanskij torgowij dogowor 12 oktjabrja 1925 g. M. 1927*, s. 6.

³⁵ Uszakow, *op. cit.*, s. 56—61. Patrz ponadto Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 90—94; L. Iwanow, *K woprosu o wojennyh dołgach. „Bor’ba klassow“ 1933*, nr 2, s. 47—58; „Rieparacionnyj wopros i wojennyje dołgi. Sbornik dokumentow pod ried. A. Jerusalimskogo i L. Iwanowa. Priedisłowijsje E. Warga. Wwodnaja stat’ja Iwanowa. M. 1933; I. Fajngar, *Ekonomiceskoje razorużenije Giermanii i rieparacionnyj wopros. „Mirowoje chozjajstwo i mirowaja politika“ 1946*, nr 7—8, s. 12—29.

wszystko, aby odwlec rokowania z rządem Lenina, kontynuowali politykę szukania porozumienia z Zachodem przy jednoczesnym „straszeniu” mocarstw Ententy widmem porozumienia niemiecko-radzieckiego³⁶.

Podwójna gra poważnie osłabiała pozycję Niemiec na konferencji geneueńskiej, która rozpoczęła się 10 kwietnia 1922 r. W sytuacji, kiedy przed uczestnikami konferencji stanęła kwestia, kto pierwszy skorzysta z możliwości ustanowienia wymiany handlowej z Rosją Radziecką, delegacja niemiecka zdecydowała się wykonać sprzyjające okoliczności i zawrzeć z tym krajem porozumienie, przyjmując za jego podstawę propozycje złożone w Berlinie na początku kwietnia tegoż roku. Wynikiem wznowionych rozmów był układ w Rapallo z 16 kwietnia 1922 r.³⁷

Historycy radziecy piszą, że układ ten nasycony był duchem pokojowego współistnienia państw o różnych ustrojach społeczno-ekonomicznych, równouprawnienia, obopólnych korzyści i wzajemności, że stanowił kontrast z Traktatem Wersalskim. Stwarzał on podstawę prawną dla rozwoju i umocnienia normalnych politycznych i gospodarczych stosunków między Rosją Radziecką a Niemcami na zasadach rozwiązywania wszystkich kwestii spornych drogą pokojową, drogą wzajemnych konsultacji, nieingerencji w sprawy wewnętrzne oraz wyrzeczenia się roszczeń i pretensji; na zasadzie klauzuli największego uprzywilejowania w obrotach handlowych. Układ służył sprawie pokoju i bezpieczeństwa w Europie.

Zawarty w Rapallo układ był pierwszym dokumentem międzynarodowym podpisanym przez powojenne Niemcy jako stroną równoprawną i suwerenną. otwierał przed państwem niemieckim perspektywę zdrowego rozwoju gospodarczego opartego na utrzymywaniu normalnych stosunków handlowych z Rosją, wyprzedzał Niemcy ze stanu izolacji międzynarodowej i gwarantował wyzwolenie Niemiec z systemu wersalskiego nie drogą, rewizji i wojny, lecz drogą pokojową, drogą współpracy międzynarodowej³⁸.

Historiografia radziecka podkreśla, że układ zawarty w Rapallo wywarł poważny wpływ na pokojowy rozwój stosunków radziecko-niemieckich w okresie późniejszym, tworząc podstawę dla podpisania szeregu porozumień gospodarczych, umowy handlowej i konsularnej (października 1925 r.), układu o przyjaźni i neutralności (24 kwietnia 1926 r.), konwencji o trybie regulowania kwestii spornych (styczeń 1929 r.) oraz ułatwił porozumienie w sprawie ulokowania zamówień radzieckich w Niemczech i udzielenia ZSRR przez Niemcy szeregu kredytów na zasadzie obopólnej korzyści³⁹.

Oceniając układ zawarty w Rapallo, historycy radziecy występują przeciwko tezom wielu historyków zachodniemieckich, którzy mówią o agresywnym charakterze układu, o jego antypolskim ostrzu i że doprowadził on do pogorszenia sytuacji międzynarodowej w ogóle, a sytuacji Niemiec w szczególności⁴⁰.

Zdaniem historyków radzieckich, konsekwentna realizacja założeń układu podpisanego w Rapallo stanowiła jedyną alternatywę dla podstawowej zasady wybranej przez koła panujące Republiki Weimarskiej, dla polityki zagranicznej

³⁶ Uszakow, *op. cit.*, s. 62. Por. Jerusalmiskij, *op. cit.*, s. 94—95.

³⁷ Patrz m.in. „Materiały Gienuezskiej konfieriencji (podgotowka, otczioty zasiedanij, Jerusalmiskij, *op. cit.*, s. 95—99; A. A. Ioffe, Gienuezskaja konfieriencija. M. 1922; raboty komissij, diplomaticzeskaja pieriepiska i pr.). Polnyj stenograficzeskij otcziot. M. 1922; I. Majskij, Gienuezskije plody. „Miezdunarodnaja žizn“ 1922, nr 8, s. 1—31; N. Rubin-sztejn, Nakanunje Gienuezskoj konfieriencji. „Istorič-marksist“ 1941, nr 2, s. 22—48; tegoż autora — Rapallskij dogovor. „Istoričeskij žurnal“ 1941, nr 5, s. 25—34 oraz Sowieteskaja Rossija na Gienuezskoj konfieriencji. „Woprosy Istorii“ 1946, nr 2—3, s. 3—32; B. E. Sztejn, Gienuezskaja konfieriencija. M. 1922, Uszakow, *op. cit.*, s. 62—64.

³⁸ Por. cyt. opracowania oraz Iwanow, *op. cit.*, s. 123.

³⁹ Por. cyt. prace oraz „Istoričja diplomatii“ t. III, s. 142—154, 166—167, 178—182.

⁴⁰ Por. np. artykuł W. B. Uszakowa, Otnoszenija miezdu Sowietiskim Sojuzom i Wiermarskoj Giermanijej w izobraženii zapadno-giermanskoj burżuaznoj istoriografii. „Istoričja SSSR“ 1959, nr 5, s. 186.

Niemiec. Autorzy radzieccy podkreślają, że najbardziej dalekowzroczni działacze polityczni z obozu burżuazji (m. in. kanclerz J. Wirth) rozumieli znaczenie układu z Rosją dla przyszłości Niemiec, występowali więc jako szermierze „kursu Rapallo” w stosunkach z Moskwą⁴¹.

Odpowiadając na pytanie, co skłoniło rząd niemiecki do podpisania układu — historycy radzieccy zwracają uwagę na znaczenie dla Niemiec rozwoju stosunków handlowo-ekonomicznych z Rosją, na dążenie Niemców do supremacji na rynku radzieckim, na ich chęć szantażowania mocarstw zachodnich możliwością zbliżenia z Moskwą⁴². Jednocześnie wskazują oni na wrogie przyjęcie układu w Rapallo przez reakcję niemiecką i kapitał monopolistyczny Anglii, Francji, USA i innych państw⁴³.

4. Okupacja Zagłębia Ruhry

Po konferencji genueńskiej rząd niemiecki — mimo realnej groźby zastosowania sankcji — raz po raz wysuwa kwestię odszkodowań, domagając się anulowania reparacji oraz udzielenia Niemcom pożyczki międzynarodowej. W obliczu nieustępliwego stanowiska Francji, Berlin liczył na porozumienie z Londynem i Waszyngtonem w sprawie długoterminowego *moratorium*.

Dymisja rządu J. Wirtha (22 listopada 1922 r.), po niepowodzeniu kolejnej próby o *moratorium*, była zwiastunem zakończenia okresu tzw. polityki wykonywania postanowień Traktatu Wersalskiego przez Niemcy. Rząd Wilhelma Cuno, wykorzystując powiązania kanclerza z kapitałem brytyjsko-amerykańskim, dążył do porozumienia z Anglią i USA, do anulowania odszkodowań oraz izolacji Francji. Jednak już pierwsza, w okresie rządów Cuno, konferencja międzynarodowa w sprawie reparacji odrzuciła żądania niemieckie. W obliczu realnego niebezpieczeństwa zastosowania sankcji wobec Niemiec, Berlin w ostatnich dniach grudnia 1922 r. decyduje się na wysunięcie propozycji zawarcia między państwami nadreńskimi porozumienia o wyrzeczeniu się stosowania siły przy rozwiązywaniu kwestii spornych. Gwarantem porozumienia miały być Stany Zjednoczone. Berlin wyraźnie liczył na poparcie Waszyngtonu przeciwko Wielkiej Brytanii i Francji. Zresztą premier brytyjski, Bonar Law, podczas konferencji w Paryżu w dn. 2—4 stycznia 1923 r. poparł propozycję sekretarza stanu USA, Hughesa, stworzenia międzynarodowego komitetu ekspertów dla opracowania planu wypłacenia przez Niemcy odszkodowań oraz określenia „zdolności płatniczych” Niemiec⁴⁴.

Plan Bonar Law redukował więcej niż 2½ razy ogólną sumę odszkodowań niemieckich, przewidując jednocześnie wypłacenie przez Francję i Włochy zadłużenia wojennego wobec Wielkiej Brytanii w wysokości odpowiadającej zadłużeniu Anglii wobec Stanów Zjednoczonych. Skutkiem tego manewru dyplomacji brytyjskiej było całkowite sparaliżowanie kontaktu między Berlinem a Paryżem w kwestii odszkodowań. Znalazszy się w stanie izolacji dyplomatycznej Paryż podejmuje wysiłek rozwiązania kwestii odszkodowań i osiągnięcia swych celów przy pomocy siły⁴⁵.

⁴¹ Uszakow, Wniesznaja politika Giermanii w pieriod Weimarskoj Respubliki, s. 65; „Istorija diplomatii” t. III, s. 237—260.

⁴² Por. np. wypowiedź Lenina — Dzieła t. 23, s. 129 (wyd. ros.).

⁴³ Por. np. Uszakow, op. cit., s. 66; Jerusalimskij, op. cit., s. 97; Truchnow, op. cit., s. 18. Ponadto: A. Korunskij, Rapalskij dogovor i niemieckaja socjał-diemokratija. „Woprosy Istorii” 1950, nr 8, s. 91—101; „Iz istorii bor’by giermanskogo naroda za mir i družbu z Sowietsoj Rossiej. 1921—1925 gg. „Istoriczeskij archiw” 1959, nr 5, s. 3—23; I. A. Rosenko, Iz istorii sowietso-giermanskich odnoszenij posle Rapallo (Apriel-diekabr’ 1922 g.). „Uczenyje zapiski Leningradskogo Un-ta”, nr 253, wyp. 30, s. 173—199; „Iz istorii sowietso-giermanskich ekonomiceskich odnoszenij (1920—1926 gg.). „Miedzunarodnaja žizn” 1957, nr 1, s. 183—191.

⁴⁴ Patrz Jerusalimskij, op. cit., s. 106—107; „Istorija diplomatii” t. III, s. 237—246.

⁴⁵ Iwanow, op. cit., s. 96—97; Truchnow, op. cit., s. 21.

10 stycznia 1923 r. rząd francuski, wykorzystując fakt niewykonania przez Niemcy kolejnych dostaw węgla i drewna, oświadczył, iż skierowuje do Zagłębia Ruhry komisję kontrolną dla zagwarantowania regularności spłacania odszkodowań. Dla ochrony i zapewnienia wykonania wymienionych zadań skierowano tam również oddziały wojskowe. Do akcji francuskiej przyłączyła się Belgia. W ten sposób rozpoczęła się okupacja Zagłębia Ruhry realizowana, jak zaznaczają naukowcy radzieccy, z uwzględnieniem celów imperializmu francuskiego lecz wbrew żywotnym interesom Francji i narodu niemieckiego⁴⁶.

Historycy radzieccy podkreślają, że okupacja Zagłębia Ruhry bardzo poważnie pogorszyła sytuację ekonomiczną Niemiec. Terytorium okupowane przez wojska francusko-belgijskie zamieszkiwało ponad 12 mln osób, co stanowiło około 20% ludności Niemiec. Na terytorium tym skoncentrowanych było $\frac{4}{5}$ bogactw węglowych Niemiec. Z Zagłębia Ruhry i Nadrenii pochodziło 71% węgla, 90% koksu, $\frac{4}{5}$ podstawowych wyrobów metalowych produkowanych w Niemczech⁴⁷.

Francja rozwiązywała zagadnienie reparacji mniej lub bardziej niezależnie od sprzymierzeńców. Okupacja Zagłębia Ruhry była środkiem gospodarczego dezorganizowania Niemiec oraz miała na celu stworzenie bazy materialnej dla wojskowej i gospodarczej hegemonii Francji w Europie⁴⁸. Zdaniem historyków radzieckich, okupacja Zagłębia Ruhry została sprowokowana przez niemiecki kapitał monopolistyczny i stanowiła przejaw zdrady interesów narodowych przez burżuazję niemiecką, wynik jej z umowy z burżuazją francuską przeciwko ruchowi rewolucyjnemu proletariatu niemieckiego⁴⁹.

Jako środek walki z okupacją francusko-belgijską rząd niemiecki proklamał „bierny opór” obliczony na skierowanie społeczeństwa niemieckiego ku burżuazyjnemu nacjonalizmowi. Toteż partie burżuazyjne poparły tę politykę. Natomiast Komunistyczna Partia Niemiec, wypowiadając się przeciwko polityce „biernego oporu”, rzuciła hasło strajku powszechnego.

W warunkach ruchu rewolucyjnego, potęgowanego inflacją i kryzysem gospodarczym, burżuazja niemiecka zaczyna dążyć do szybkiego uregulowania kryzysu wywołanego okupacją Ruhry. Główny wysiłek został zwrócony w kierunku zawarcia porozumienia z Londynem i Paryżem. W tym czasie narodziły się nawet projekty utworzenia samodzielnej republiki nadreńskiej obejmującej reńsko-westfalski okręg przemysłowy⁵⁰. W polityce dotyczącej Zagłębia Ruhry Berlin zamierzał wykorzystać sprzeczności brytyjsko-francuskie, tym bardziej, że Wielka Brytania nie uczestniczyła w okupacji Ruhry, a jednocześnie pewne fakty wskazywały na dążenie czynników oficjalnych Anglii do skorzystania z zatargu nie-

⁴⁶ Por. „Istorija diplomatii t. III, s. 247–256; W. W. Postnikow“, SSZA i dauesizacija Giermanii 1924–1929 gg. M. 1957, s. 23–30.

⁴⁷ Patrz np. Sz. A. Dwojłackij, Giermanija. M. 1923, s. 15; Truchnow, *op. cit.*, s. 22.

⁴⁸ Por. wypowiedź J. Stalina, Dzieła, t. 6, s. 288–289 (wyd. pol.). O stanowisku rządu radzieckiego wobec okupacji Zagłębia Ruhry patrz „Wniesznaja politika SSSR. Sbornik dokumentow“. M. 1944, t. 2, dok. 138.

⁴⁹ Uszakow, *op. cit.*, s. 70–71. Ponadto patrz — M. Braginskij, Rurskije magnaty i „passiwnoje soprotiwlenije“ w 1923 g. „Izwiestija A. N. SSSR. Sierija istorii i filozofii“. M. 1951, t. VIII, nr 4; D. S. Dawidowicz, Gameurgskoje wosstanie 1923 g. (K 25-toj godowszczinie). „Woprosy Istorii“ 1948, nr 11, s. 3–25; tegoż autora — Niekotoryje woprosy priedistorii Gamburgskogo wosstania 1923 g. „Nowaja i nowiejszaja istorija“ 1959 nr 3 s. 67–87; N. W. Farbman, Bor'ba rurskogo proletariata protiv francuskoj okkupacji i nacionalnoj izmieni magnatow Rura w 1923 g. „Woprosy Istorii“ 1955, nr 6, s. 26–41; N. I. Kopyczew, Rurskaja staczka w maju 1923 g. „Uczenyje zapiski Pskowskogo pedagogiczeskogo in-ta“ 1959, wyp. 6, s. 273–302; „Materialy po rurskomu woprosu“ (Istorija francusko-bielgijskoj okkupacji giermanskich oblastiej i jejo posledstwija). M. 1923, s. 219; E. Rubinsztejn, Giermanskaja social-diemokratija i riwolucija 1923 g. „Bor'ba klassow“ 1922, nr 9–10, 11–12; 1933 nr 1; N. Samorukow, Riewolucionnyj krizis w Giermanii w 1923 g. i priedielstwo brandlerowcew-trockistow. „Istoriczeskij žurnal“ 1938, nr 5, s. 74–86.

⁵⁰ Uszakow, *op. cit.*, s. 70–72; Truchnow, *op. cit.*, s. 22–24.

miecko-francuskiego. Latem 1923 r. Londyn wypowiadał się parokrotnie za koniecznością likwidacji kryzysu wywołanego okupacją Ruhry, uregulowania kwestii odszkodowań oraz zalecał rządowi francuskiemu uwzględnienie stanowiska Niemiec ostrzegając, że w wypadku kontynuacji okupacji Ruhry nie udzieli Francji poparcia w kwestii reparacji. Z drugiej strony, Londyn nie wysuwał żadnych konkretnych żądań pod adresem Francji, a ambasada brytyjska w Berlinie pobudzała Niemcy do kontynuowania polityki „biernego oporu”, obiecując poparcie w tej sprawie⁵¹.

Zdaniem historyków radzieckich, konflikt wywołany okupacją Ruhry został zlikwidowany nie na skutek interwencji dyplomatycznej Londynu, lecz przez ruch rewolucyjny rozwijający się w Niemczech. 12 sierpnia 1923 r. strajk powszechny proletariatu niemieckiego obalił rząd Cuno. Do władzy dochodzi rząd tzw. wielkiej koalicji z przywódcą Niemieckiej Partii Ludowej, Gustawem Stresemannem, który jednocześnie został ministrem spraw zagranicznych, na czele. Szkicując sylwetkę Stresemanna, Truchnow pisze, że był on zacieklým obrońcą niemieckiej burżuazji imperialistycznej. Podczas wojny światowej gorliwie bronił idei pangermanizmu, a po klęsce Niemiec nadal pracował na rzecz odbudowy militarysty. Podobnie jak inni działacze polityczni klas panujących w Niemczech, Stresemann marzył o odwecie za przegraną wojnę. Będąc jednak politykiem bardziej trzeźwym od innych, zdawał sobie sprawę, że przy pomocy drastycznych metod walki, tj. otwartego sabotowania zobowiązań reparacyjnych, nie będzie mógł w istniejących warunkach niczego poważnego osiągnąć. Dlatego Stresemann zmierzał do obranego celu drogą okólną, lawirując raz na prawo, raz na lewo, przy użyciu wszelkich środków⁵².

Na odcinku polityki zagranicznej nowy rząd niemiecki musiał przede wszystkim rozwiązać kwestię odszkodowań, aby w ten sposób stworzyć sprzyjające warunki dla dalszej odbudowy potencjału gospodarczo-militarnego Niemiec. Przez cały czas sprawowania funkcji kierownika resortu polityki zagranicznej Niemiec Stresemann zmierzał do tego stosując bardzo często metodę wykorzystywania sprzeczności między mocarstwami-zwycięzcami, metodę spekulacji na „niebezpieczeństwie bolszewizmu” i gry na antyradzieckich tendencjach warstw rządzących mocarstw Ententy.

Sytuacja rewolucyjna, inflacja i kryzys gospodarczy zmuszają rząd Niemiec do zaprzestania polityki „biernego oporu”, a zaostrezenia walki z ruchem rewolucyjnym wewnątrz kraju. W nowych warunkach odbywa się mobilizacja sił imperializmu międzynarodowego dla likwidacji kryzysu rewolucyjnego w Niemczech i udzielenia rządowi tego kraju poparcia umożliwiającego mu zdławienie ruchu robotniczego. 30 listopada 1923 r. komisja reparacyjna zdecydowała powołać do życia 2 komitety rzeczoznawców, z których jeden miał znaleźć środki zrównoważenia budżetu i stabilizacji waluty niemieckiej, a drugi — wyszukać sposoby ewidencji i powrotu do Niemiec kapitałów, które stamtąd zostały wycofane. Pod koniec tegoż roku Niemcy otrzymały od Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych pierwszą pożyczkę. Podpisana została również umowa handlowa między Niemcami a USA. Rozpoczął się okres wzmożonej pomocy kapitału amerykańskiego i brytyjskiego dla monopolu niemieckich. Pomoc ta przyczyniła się w poważnym stopniu do odbudowy potencjału gospodarczo-militarnego Niemiec⁵³.

⁵¹ Iwanow, *op. cit.*, s. 28; Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 108—110. Patrz także: E. Paskukanis, *Rur i reparacji* (obzor diplomaticzeskoj pieriepiski za janwar' — sientjabr' 1923 g. oraz „Giermanskiye rieparii i miezdunarodnyje dołgi“ w nr nr 1 i 2 czasopisma „Miezdunarodnaja letopiś“ za 1924 r.

⁵² Truchnow, *op. cit.*, s. 24; „Istorija diplomatii“ t. III, s. 258—260.

⁵³ Truchnow, *op. cit.*, s. 25—27; Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 118—122.

5. Plan Dawesa

Przewyciężywszy kryzys powojenny, kapitalizm wszedł w stadium tymczasowej, częściowej, nietrwałej stabilizacji. Stabilizacja ta osiągnięta została w Niemczech dzięki finansowaniu głównych dziedzin ekonomiki tego kraju przez kapitał amerykański i brytyjski, który kierował się chęcią skierowania ekspansji militarizmu niemieckiego na Wschód, przeciwko państwom Europy wschodniej, głównie przeciwko ZSRR. Finansowanie podstawowych gałęzi gospodarki niemieckiej odbywało się przy jednoczesnej faktycznej stopniowej likwidacji systemu reparacji. Warstwy panujące Niemiec domagały się rewizji zawartych w Traktacie Wersalskim postanowień o odszkodowaniach, opracowania takiego planu reparacji, który anulując zobowiązania finansowe Niemiec zagwarantowałby jednocześnie dopływ do tego kraju kapitałów zagranicznych, co miało się przyczynić do szybkiej odbudowy potencjału gospodarczego i militarnego Niemiec.

Opracowaniem planu, którego istota polegała nie tyle na ściągnięciu odszkodowań, ile na finansowaniu podstawowych gałęzi ekonomiki niemieckiej, zajęły się konferencje ekspertów obradujące w Paryżu i Londynie w ciągu 1924 r.⁵⁴ Konferencja londyńska zakończona została przyjęciem nowego planu reparacyjnego znanego jako — plan Dawesa. Plan ten wszedł w życie 1 września 1924 r. Omawiając istotę uchwał konferencji londyńskiej, historycy radzieccy wielokrotnie cytują Stalina⁵⁵.

Po przyjęciu planu Dawesa zwiększył się dopływ kapitałów zagranicznych do Niemiec. W latach 1924—1929 w Niemczech ulokowano 10—15 mld marek inwestycji długoterminowych i ponad 6 mld — krótkoterminowych. Blisko 70% wszystkich pożyczek długoterminowych przypadło na kapitał amerykański.

Zdaniem Stalina „dawesyzacja” Niemiec — to przejście do metody interwencji wojennej do metody interwencji finansowej, do metody ich finansowego podporządkowania sobie⁵⁶. Stabilizacja kapitalizmu przejawia się m. in. w tym, że Stanom Zjednoczonym, Wielkiej Brytanii i Francji udało się tymczasowo porozumieć co do sposobów i rozmiarów, w jakich Niemcy mieli być pozbawieni swych bogactw. Jednakże porozumienia tego nie można było uważać za trwałe, albowiem: 1) zostało ono zawarte bez gospodarza, tj. bez narodu niemieckiego; 2) oznaczało podwójny ucisk dla narodu niemieckiego — ze strony krajowej oraz zagranicznej burżuazji. Nie można też było w żaden sposób przypuszczać, że naród

⁵⁴ Wydarzenia związane z przygotowaniem konferencji londyńskiej oraz przebieg i wynik konferencji omawia szczegółowo Truchnow w cytowanej pracy. Jest to jedyne opracowanie radzieckie poświęcone w całości wspomnianej konferencji. Rozdział I opracowania dotyczy walki między Wielką Brytanią, Francją i Niemcami wokół kwestii odszkodowań w latach 1919—1923. W rozdziale II znajdujemy omówienie pierwszego etapu konferencji londyńskiej (16 lipca—5 sierpnia 1924 r.). Kwestia niemiecka podczas drugiego etapu konferencji (od 5 do 16 sierpnia) została przedstawiona w rozdziale III. W czwartym rozdziale autor omówił wyniki konferencji.

W ZSRR ogłoszona została również dokumentacja konferencji Londyńskiej pt. „London-skaja konfieriencija. 16 ijułja—16 awgusta 1924 g. S wstupitelnoj stat'oj K. Radeka”. M. 1925.

⁵⁵ J. Stalin, Dzieła t. 6, s. 289—292 (wyd. pol.).

Szczegółowe omówienie planu Dawesa i jego konsekwencji znajdujemy w następujących pracach radzieckich: Jerusałimskij, *op. cit.*, s. 124—132; Iwanow, *op. cit.*, s. 102—104; Truchnow, *op. cit.*, s. 95—100; E. Wurga, Plan Dauesa i mirowej krizis 1924 g. M. 1925; M. I. Orłowa, Giermanija w 1924—1929 gg. M. 1955 s. 5—8; N. Inoziemcew, K woprosu o swjazach między finansowej oligarchijej SSZA i giermanskimi monopollami (1924—1929 gg.), „Woprosy Istorii” 1950, nr 1, s. 104—111; W. W. Postnikow, Konkurentnaja bor'ba amierikanskich i giermanskich monopolij w 1924—1929 gg., „Woprosy Istorii” 1957, nr 5, s. 78—94; tegoż autora — SSZA i dauesizacija Giermanii. 1924—1929 gg. M. 1957, s. 32—46 i 47—64; „Plan rieszenija reiparacionnogo woprosa. Doklady komissii ekspertow pod priedsiedat. Dauesa i Mak-Kenna. So wsiemi oficialnymi priloženijami. M. 1925; „Plan Dauesa. Finansowoje wosstanowlenije Giermanii”. Pod ried. N. N. Lubimowa. M. 1925; „Istorija diplo-matii”, t. III, s. 282—284.

⁵⁶ J. Stalin, Dzieła t. 7, s. 44, 60. (Wyd. pol.).

niemiecki zgodzi się dźwigać to podwójne jarzmo bez podejmowania szeregu poważnych prób rewolucyjnych. Dlatego też Stalin mniemał, iż w tym aspekcie plan Dawesa brzemienno był nieuchronną rewolucją w Niemczech⁵⁷.

6. Locarno

Po przyjęciu planu Dawesa mocarstwa zachodnie zaczynają działać w kierunku wzmocnienia jego strony politycznej. Chodziło o bezpośrednie włączenie Niemiec do bloku politycznego mocarstw zachodnich w Europie. Zdaniem naukowców radzieckich, udział Niemiec w tym bloku miał na celu przygotowanie nowej interwencji antyradzieckiej oraz jeszcze większe podporządkowanie Niemiec mocarstwom Ententy. Imperializm niemiecki — dążąc do uzyskania przez Niemcy równych praw w koncercie mocarstw europejskich, do odbudowy potencjału gospodarczo-militarnego oraz rewizji granic — skwapliwie starał się wykorzystać wszelką możliwość antyradzieckiej zмовy.

Jak wspomnieliśmy, jeszcze w grudniu 1922 r. rząd niemiecki wystąpił z propozycją zawarcia tzw. paktu reńskiego. Jednak wówczas propozycja ta nie została przyjęta. W ostatnich dniach września 1924 r. Berlin wystosował *memorandum* do 10 krajów — członków Rady Ligi Narodów, stawiając kwestię przystąpienia Niemiec do organizacji genewskiej pod warunkiem przyznania im stałego miejsca w Radzie Ligi, anulowania art. Traktatu Wersalskiego obarczającego Niemcy odpowiedzialnością za wybuch wojny światowej, zgody na nieobowiązywanie Niemiec postanowień paktu Ligi Narodów o pomocy wzajemnej. Zdaniem Uszakowa, ostatni warunek był wyrazem zdecydowania niemieckich warstw panujących nieprzyjmowania żadnych zobowiązań natury militarnej⁵⁸.

20 stycznia 1925 r. rząd niemiecki oficjalnie zaproponował Wielkiej Brytanii zawarcie paktu gwarancyjnego. 9 lutego analogiczne propozycje zostały przekazane rządowi francuskiemu. Propozycje niemieckie obliczone były na uzyskanie zgody Londynu i Paryża na aktywny udział dyplomatów z Wilhelmstrasse w rokowaniach. Wyrażenie zgody na propozycje niemieckie o pakcie gwarancyjnym rozwiązywało Niemcom ręce na Wschodzie. Już w pierwszej fazie rokowań dyplomacja niemiecka zamierzała wysunąć kwestię rewizji wschodnich granic Niemiec, wykorzystując w tym celu m. in. hasło o samostanowieniu narodów.

16 czerwca 1925 r. na Wilhelmstrasse otrzymano odpowiedź rządu francuskiego na propozycję zawarcia paktu gwarancyjnego. Odpowiedź Paryża przesądzała przyszły schemat układów gwarancyjnych w postaci proponowanej przez Berlin i Londyn, a więc bez gwarancji dla wschodnich granic Niemiec. Poprzednie propozycje francuskie w sprawie gwarancji dla sprzymierzeńców Francji, Polski i Czechosłowacji, zostały teraz pominięte. Jednocześnie historycy radzieccy zwracają uwagę, że jeszcze przed rozpoczęciem zasadniczych rokowań na temat paktu gwarancyjnego Francja ustosunkowała się pozytywnie do szeregu żądań niemieckich i tak np. w ciągu sierpnia 1925 r. wojska francuskie zostały wycofane z Zagłębia Ruhry, co oznaczało poważne zwycięstwo dyplomacji niemieckiej. Jednocześnie dyplomacja niemiecka starała się pozyskać poparcie Waszyngtonu i Londynu.

Podczas konferencji ekspertów-prawników obradujących w dn. 1—5 września 1925 r. w Londynie z udziałem przedstawicieli Belgii, Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii w sprawie paktu gwarancyjnego reprezentanci Niemiec domagali się ograniczenia zobowiązań wypływających z układów arbitrażowych, udzielenia Radzie Ligi Narodów prawa decydowania o zastosowaniu sankcji wobec państwa uznane za napastnika. Zdaniem historyków radzieckich, wysuwając powyższe

⁵⁷ Tamże, s. 104, 269—270.

⁵⁸ Uszakow, *op. cit.*, s. 84—85. Por. także: Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 143—144; Postnikow, SSZA i Dauesizacja Niemiec. 1924—1929. M. 1957, s. 173.

wnioski, dyplomacja niemiecka zmierzała do maksymalnego ograniczenia roli Francji i Wielkiej Brytanii w decydowaniu o sprawach dotyczących Niemiec⁵⁹.

W wyniku rokowań londyńskich i wymiany poglądów kanałami dyplomatycznymi zostało osiągnięte porozumienie o zwołaniu do Locarno konferencji w sprawie paktu gwarancyjnego. Wyrażając zgodę na udział w konferencji rząd niemiecki oświadczył, że przewidziane przystąpienie Niemiec do Ligi Narodów nie pociągnie za sobą uznania przez nie odpowiedzialności za wybuch wojny światowej. Berlin ponownie domagał się definitywnego załatwienia kwestii rozbrojenia i ewakuacji okręgu kilcońskiego.

5 października 1925 r. rozpoczęła obrady konferencja w Locarno. Porządek dzienny zawierał punkty o pokoju w Europie, jak również o paktach gwarancyjnych. Jednak głównym zagadnieniem był problem Niemiec. W pracach radzieckich znajdujemy tezę, że jeszcze przed tą konferencją Wielka Brytania zmierzała do pohamowania dążeń francuskich zmierzających do ugruntowania supremacji na kontynencie europejskim oraz podporządkowania stosunków francusko-niemieckich kontroli Londynu⁶⁰. Zdaniem historyków radzieckich, plan inspiratorów i organizatorów konferencji polegał na włączeniu Niemiec do bloku politycznego wymierzonego przeciwko Związkowi Radzieckiemu⁶¹.

Podczas konferencji w Locarno delegaci Niemiec po raz pierwszy wystąpili jako równorzędni partnerzy w rokowaniach z mocarstwami Ententy. Delegacja niemiecka podkreślała, że jej kraj nie zamierza na własną rękę rewidować Traktatu Wersalskiego. Zdaniem historyków radzieckich, w rzeczywistości szło nie tylko o udział Niemiec w Lidze Narodów, lecz o uznanie ich równouprawnienia na forum organizacji genewskiej, co oznaczało anulowanie ograniczeń wprowadzonych przez Traktat Wersalski. Żądanie równouprawnienia delegacja niemiecka wysuwała zarówno przy omawianiu możliwości wypowiedzenia w przyszłości paktu gwarancyjnego, jak też podczas dyskusji na temat warunków przystąpienia Niemiec do Ligi Narodów. Domagała się przy tym przedstawicielstwa w Radzie i Sekretariacie tej organizacji, przyznania mandatów kolonialnych, anulowania art. Traktatu Wersalskiego obciążającego Rzeszę odpowiedzialnością za wywołanie wojny światowej, faktycznego równouprawnienia w zbrojeniach w związku z postanowieniami art. 16 paktu Ligi Narodów.

Należy podkreślić, że historycy radzieccy widzą istotę art. 16 tego paktu w stworzeniu możliwości zorganizowania wyprawy krzyżowej państw kapitalistycznych przeciwko ZSRR. Sądzą oni, że przyjęcie zobowiązań wynikających z paktu Ligi mogło Niemcy automatycznie wciągnąć w wojnę antyradziecką, że reakcja niemiecka gotowa była uczestniczyć w „anty bolszewickiej krucjacie”, ale domagała się najpierw „równouprawnienia w zbrojeniach”, tj. dozbrojenia Niemiec⁶².

Kwestia zastosowania art. 16 paktu przekształciła się w podstawowy problem konferencji lokarneńskiej wywołując jednocześnie największą rozbieżność. Jak podkreślają historycy radzieccy, w Locarno Niemcy nie przyjęły żadnych konkretnych zobowiązań w sprawie udziału w wojnie antyradzieckiej. Uwzględniając stanowisko delegacji niemieckiej, uczestnicy konferencji uchwalili, że Niemcy będą realizowały postanowienia art. 16 paktu w stopniu odpowiadającym poziomowi swych sił zbrojnych i z uwzględnieniem swego położenia geograficznego⁶³.

⁵⁹ Uszakow, *op. cit.*, s. 89; Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 138—151. Patrz także: W. M. Turok, *Łokarno. M. 1949*, s. 153—156; tegoż autora — *Ot plana Dauesa k garantijnomu paktu. „Woprosy Istorii” 1948*, nr 6, s. 22—41.

⁶⁰ Por. np. Iwanow, *op. cit.*, s. 121, 135—136.

⁶¹ Tamże, s. 158; Uszakow, *op. cit.*, s. 9. Teza ta przewija się przez wszystkie opracowania radzieckie poświęcone Locarno.

⁶² Uszakow, *op. cit.*, s. 90—91; Orłowa, *op. cit.*, s. 15—16.

⁶³ Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 154; Uszakow, *op. cit.*, s. 93.

Wysunięta przez delegację niemiecką kwestia mandatów kolonialnych nie została załatwiona w Locarno, przede wszystkim z powodu stanowiska Wielkiej Brytanii. Niemcy musiały raz jeszcze potwierdzić swoje zobowiązania, zagwarantować nie naruszalność wschodnich granic Francji i Belgii. Jednocześnie Rzesza otrzymała „swobodę ruchów” wobec swej granicy z Polską i Czechosłowacją. Zdaniem historyków radzieckich, granice te, pozbawione skutecznych gwarancji międzynarodowych, miały się stać bramą wypadową dla agresji niemieckiej przeciwko krajom Europy wschodniej i środkowej. Jednak agresywne plany Niemiec sięgały dalej. Niemcy zamierzały przygotować się do „wielkiej wojny” i wystąpić przeciwko swym protektorom — mocarstwom Ententy⁶⁴.

Dając ocenę układów lokarneńskich historycy radzieccy często cytują przemówienie Stalina na forum XIV Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, w którym stwierdził on m. in.: „Jeśli plan Dawesa brzemienne jest rewolucją w Niemczech, to Locarno brzemienne jest nową wojną w Europie”, a dalej — Locarno „jest planem rozstawienia sił dla nowej wojny, a nie dla pokoju”⁶⁵.

7. Stosunki radziecko-niemieckie przed i po Locarno

Przyjęcie planu Dawesa wykazało, że określone koła burżuazji niemieckiej wspólnie z organizatorami „daweszacji” Niemiec liczyły na zerwanie normalnych stosunków gospodarczych z ZSRR i zastąpienie ich polityką wyzysku gospodarczego Związku Radzieckiego, polityką przekształcenia państwa socjalistycznego wyłącznie w bazę surowcowo-rolniczą Niemiec. Normalizacji stosunków między Berlinem a Moskwą nie sprzyjała także spekulacja dyplomacji niemieckiej usiłującej szachowaniem możliwością zbliżenia ze Związkiem Radzieckim zmusić mocarstwa zachodnie do kolejnych ustępstw w zakresie rewizji Traktatu Wersalskiego. Co więcej, najbardziej zagorzali zwolennicy militarystyki niemieckiej snuli plany nowych wypraw na Wschodzie.

Najście policji berlińskiej na radzieckie przedstawicielstwo handlowe w maju 1924 r. wywołało konflikt w stosunkach radziecko-niemieckich. Dopiero 15 listopada 1924 r. w Moskwie rozpoczęły się rokowania radziecko-niemieckie na temat zawarcia układu handlowego. Początkowo rokowania przebiegały pomyślnie. Poważnym sukcesem dyplomacji radzieckiej było uznanie przez stronę niemiecką monopolu handlu zagranicznego ZSRR, co miało ogromne znaczenie międzynarodowe. Jednakże w grudniu rokowania zostały zerwane. Przerwa trwała dwa miesiące, podczas których Berlin prowadził rokowania z Londynem i Paryżem w sprawie zawarcia paktu gwarancyjnego. Stresemann wstrzymał rokowania z Moskwą, dla niego bowiem sprawą najistotniejszą było wyjaśnienie stanowiska Zachodu. Tak więc, strona niemiecka wykorzystata rokowania ze ZSRR jako środek nacisku na mocarstwa zachodnie, dla wymuszenia ich zgody na przynajmniej częściową rewizję Traktatu Wersalskiego. Zdaniem historyków radzieckich, strona niemiecka nie miała wówczas szans na realizację swych planów, bowiem Wielka Brytania i Francja nie chciały rewizji Traktatu Wersalskiego gwarantującego im ogromne korzyści polityczne, ekonomiczne i strategiczne w Europie. Jakkolwiek

⁶⁴ Por. np. Uszakow, op. cit., s. 94—95.

⁶⁵ Stalin, Dzieła t. 7, s. 270—271, 274.

Na temat układów lokarneńskich patrz ponadto następujące opracowania radzieckie: A. Gładstern, Dogowory Łokarno. „Wiesticnik sowietskoj justicii” 1927, nr 6—7, s. 247—251; E. Iwanow, Łokarno w świetle anglo-francuskich przeciwieczyj. „Miedzunarodnaja żizn” 1926, nr 3, s. 27—48; „Łokarnskie soglaszenija”. Pieriewod s oficialnogo tieksta pod ried. i s primieczanijami B. E. Sztejna. M. 1925; „Łokarnskaja konferencija 1925 g. Dokumenty.” M. 1959; B. E. Sztejn, Garantijnyj dogowor. Istorija i politika pieriegoworow. „Bolszewik” 1925, nr 13—14, s. 85—96; W. M. Turok, Łokarnskaja konferencija 1925 g. „Izwestija A. N. SSSR. Sierija istorii i filosofii”. 1947, t. IV, nr 4, s. 376—378; Postnikow, op. cit., s. 158—213.

mocarstwa zachodnie włożyły wiele wysiłku w pozyskanie Niemiec dla bloku antyradzieckiego, nie chciały one jednak zapłacić zbyt wielkiej ceny za ich udział w wymienionym bloku. Sprzeczności między Niemcami a ich zachodnimi partnerami okazały się silniejsze niż sprzeczności między kapitalizmem a socjalizmem. Dzięki wysiłkom ZSRR rokowania radziecko-niemieckie zostały wznowione 24 lutego 1925 r. Dn. 30 września tegoż roku, w przeddzień wyjazdu delegacji niemieckiej do Locarna, stolicę Niemiec odwiedził radziecki komisarz do spraw zagranicznych — W. Cziczerin. Głównym wynikiem jego wizyty były radziecko-niemieckie układy podpisane 12 października 1925 r.⁶⁶

Na uwagę zasługuje fakt podpisania układów radziecko-niemieckich podczas trwania konferencji lokarneńskiej. Wstępując na drogę Locarna rząd niemiecki pragnął uregulować stosunki z ZSRR. Układy radziecko-niemieckie opierały się z jednej strony na klauzuli największego uprzywilejowania, a z drugiej — na uznaniu przez Niemcy radzieckiego ustawodawstwa w dziedzinie handlu zagranicznego. Niemieckie czynniki oficjalnie podkreślały, iż Locarno nie stanowi odejścia Niemiec od Rapallo.

Podpisanie układów radziecko-niemieckich odbiło się głośnym echem w świecie, świadcząc o pomyślnej działalności dyplomacji radzieckiej w kierunku wykorzystania sprzeczności między państwami kapitalistycznymi dla przytępienia antyradzieckiego ostrza Locarna. Zdając sobie sprawę z doniosłości podpisania umowy z ZSRR, Berlin pragnął wykorzystać ją jako dodatkowy środek nacisku na mocarstwa zachodnie. Był to dalszy przykład spekulacji na stosunkach radziecko-niemieckich w obliczu względnie jednolitego frontu mocarstw Ententy.

Kolejnym krokiem w dziele przytępienia antyradzieckiego ostrza porozumień lokarneńskich było podpisanie 24 kwietnia 1926 r. radziecko-niemieckiego układu o nieagresji i neutralności. Art. 1 układu stwierdzał, że podstawą stosunków między obu krajami jest układ zawarty w Rapallo. Donosił znaczenie posiadał art. 2 głoszący, że w wypadku napaści trzeciego mocarstwa lub grupy mocarstw na jedną z układających się stron mimo jej pokojowego zachowywania się, druga układająca się strona powinna zachować neutralność podczas trwania konfliktu. Art. 3 zobowiązał strony do niebrania udziału w bojkocie finansowym lub gospodarczym skierowanym przeciwko jednemu z sygnatariuszy. Co prawda układ zachowywał prawa i obowiązki Niemiec jako członka Ligi Narodów, lecz jednocześnie zobowiązywał je do występowania na forum tej organizacji przeciwko ewentualnym antyradzieckim poczynaniom. Układ stwierdzał jednocześnie, że kroki podejmowane przez Niemcy w myśl paktu Ligi Narodów nie będą szkodziły przyjaznym stosunkom Niemiec z ZSRR⁶⁷. W ten sposób układ berliński zmniejszał możliwość wciągnięcia Niemiec do antyradzieckich poczynañ mocarstw imperialistycznych.

⁶⁶ Jerusalimskij, *op. cit.*, s. 126—127, 155—156; Postnikow, *op. cit.*, s. 175—176, 196—200; Iwanow, *op. cit.*, s. 158—159; „Istorija diplomatii“ t. III, s. 348. Patrz także: E. Gri-gor'jew i S. Oleniew, *Bor'ba SSSR za mir i bezopasnost' w Jewropie (1925—1933)*. M. 1956, s. 27—31; J. Ganieckij, *Sowietsko-giermanskij torgowij dogowor. M. 1926; W. E. Grabar, Sowietsko-giermanskij dogowor 12 oktjbrja 1925 g.* „Wiestnik finansow“ 1926, nr 3, s. 99—111; Marbor, *Dogowor miezdu SSSR i Giermaniej ot 12 oktjbrja 1925 g.* — „Wiestnik sowietskoj justicii“ 1926, nr 3, s. 106—108; tegoż autora — *Prawowye normy w soglaszenijach miezdu SSSR i Giermaniej.* „Riewolucionnaja zakonnost“ 1926, nr 1—2, s. 63—65; A. Sabanin, *Sowietsko-giermanskij dogowor 12 oktjbrja 1925 g.* „Jezeniedielnik sowietskoj justicii“ 1926, nr 1, s. 7—11; A. Ganiczew, *Wstuplenie Giermanii w Ligu Nacij i sowietsko-giermanskije odnoszenija (sientjabr' 1924 g. — sientjabr' 1926 g.)*. „Uczenyje zapiski Armawirskogo pedagogiczeskogo instituta“ 1957, t. 2, s. 43—65.

⁶⁷ Tekst wspomnianych układów radziecko-niemieckich wraz z bardzo szczegółową wykładnią można znaleźć w pracy B. E. Sztejna i A. J. Rapoport, *Sowietsko-giermanskij dogowor 12 oktjbrja 1925 g.* M. 1927.

⁶⁸ Tekst układu — „Wniesznjaja politika SSSR“ t. 3, dok. 33.

Zawarcie układu było wielkim sukcesem dyplomacji radzieckiej przeciwdziałającej montowaniu jednolitego frontu przeciwko ZSRR, stanowiło poważny krok w dziele utrwalenia pokoju i bezpieczeństwa w Europie⁶⁸.

8. Dążenie Niemiec do odrębnego porozumienia z Anglią i Francją

Po podpisaniu układów lokarneńskich siły imperialistyczne w Niemczech spotęgowały wysiłki w kierunku zwiększenia budżetu na cele zbrojeniowe oraz legalizacji poczynań militarnych. Na arenie międzynarodowej rząd niemiecki kontynuował walkę o rewizję Traktatu Wersalskiego pod hasłem przywrócenia „suwerenności” i „równouprawnienia” Niemiec.

W 1926 r. dyplomacja niemiecka podejmuje inicjatywę odrębnego porozumienia z Francją, Wielką Brytanią i Włochami. Berlin i Paryż zawierają szereg ważnych porozumień: dwie konwencje podpisane w maju 1926 r. regulujące komunikację powietrzną między obydwoma krajami, tymczasowe porozumienie handlowe (z 5 sierpnia 1926 r.) oraz porozumienie określające zasady przyszłej umowy handlowej (z marca 1927 r.). Z obu stron miały miejsce przyjazne manifestacje: wizyty parlamentarzyistów, specjalne przemówienia mężów stanu, tak niezwykle w stosunkach francusko-niemieckich. Przystąpienie Niemiec do Ligi Narodów stało się jeszcze jedną okazją dla nowych przejawów zbliżenia między Berlinem a Paryżem⁶⁹. Istotne znaczenie miała również współpraca kapitału niemieckiego z francuskim⁷⁰. Podczas tajnego spotkania w Thoiry (17 września 1926 r.) Briand i Stresemann omówili całokształt stosunków niemiecko-francuskich. Realizacja ogólnego porozumienia, kontury którego nakreślone zostały w Thoiry, mogła w zasadniczy sposób zmienić całą sytuację międzynarodową⁷¹.

Jednakże w owym czasie nie doszło do bardziej znaczącego porozumienia między Paryżem a Berlinem. Złożyło się na to wiele przyczyn. Paryż nie godził się na zaspokojenie żądań niemieckich w dziedzinie kontroli zbrojeń, w sprawie

⁶⁸ Jerusalmiskij, *op. cit.*, s. 179–182; Iwanow, *op. cit.*, s. 159; Orłowa, *op. cit.*, s. 16–17; Uszakow, *op. cit.*, s. 98; Postnikow, *op. cit.*, s. 204–205. Ponadto patrz wspomniany artykuł Ganiczewa oraz tegoż autora: *Sowietsko-giermanskije odnoszenija w gody czasticznej stabilizacji kapitalizma (1924–1929 gg.)*. „Uczenyje zapiski Armawirskiego piedadog. in-ta” 1957, t. 1, s. 1–56.

⁶⁹ Iwanow, *op. cit.*, s. 148–149; „Istorija diplomatii” t. III, s. 340. Politykę G. Stresemanna w okresie bezpośrednio po Locarno omawiają autorzy „Istorii diplomatii” na s. 346–347. Ich zdaniem, przystępując do Ligi Narodów Niemcy dążyły do otrzymania równouprawnienia, anulowania postanowień militarnych Traktatu Wersalskiego oraz do legalizacji zbrojeń niemieckich. Akcentują, że kwestia stosunków radziecko-niemieckich była przedmiotem targu między rządem niemieckim a rządami mocarstw zachodnich, że przywódcy Niemiec liczyli na osiągnięcie korzystnych warunków przystąpienia do organizacji genewskiej oraz urzeczywistnienia swych postulatów odnośnie do rewizji Traktatu Wersalskiego. Por. „Istorija diplomatii” t. III, s. 349–351.

⁷⁰ O współpracy kapitału finansowego Niemiec i Francji pisze Iwanow w cyt. dziele na s. 147–148. Patrz ponadto: I. Fajngar, *Franko-giermanskij torgowoj dogowor*. „Mieżdunarodnaja żizn” 1927, nr 10, s. 32–46; J. W. Klucznikow, *K zakluczeniju franko-giermanskogo torgowogo dogowora*. „Sowietskaja torgowla” 1927, nr 34, s. 10–12; I. Kofman, *Wnieszajaja torgowaja politika Francji (K zakluczeniju franko-giermanskogo dogowora)*. „Wnieszajaja torgowla” 1927, nr 1, s. 65–72; A. Romanskij, *Saarskij wopros wo franko-giermanskich odnoszenijach*. „Mirowoje chozjajstwo i mirowaja politika” 1928, nr 3, s. 67–75; A. A. Zonnensztral-Piskorskij, *Franko-giermanskije soglaszenija ot 17 awgusta 1927 g.* „Woprosy torgowli” 1928, nr 8, s. 107–108.

⁷¹ Iwanow, *op. cit.*, s. 149; Jerusalmiskij, *op. cit.*, s. 184; Postnikow, *op. cit.*, s. 163. Autorzy „Istorii diplomatii” określili spotkanie w Thoiry jako wywiad przeprowadzony przez obydwie strony w celu wyjaśnienia możliwości zbliżenia francusko-niemieckiego. Inicjatywa spotkania należała, ich zdaniem, do Brianda. Podstawowym celem Stresemanna było osiągnięcie rewizji traktatów powojennych. Oceniając wyniki spotkania autorzy cytowanej pracy zaznaczają, że spotkanie w Thoiry stanowiło wydarzenie sprzyjające dalszemu zaostrzeniu sprzeczności w Europie. Por. „Istorija diplomatii” t. III, s. 351–355.

kolonii oraz Nadrenii. Po Locarno dyplomacja francuska była też do pewnego stopnia zaniepokojona brakiem gwarancji dla zachodniej granicy swego sprzymierzeńca — Polski. Porozumieniu francusko-niemieckiemu przeszkadzały także monopole brytyjskie i amerykańskie, które nie były zainteresowane w umocnieniu pozycji Francji i Niemiec na kontynencie europejskim kosztem interesów Anglii i USA⁷². Iwanow w cytowanej pracy pisze, że przed Londynem zarysowało się niebezpieczeństwo bloku francusko-niemieckiego, mogącego zadać zdecydowany cios wpływowi brytyjskiemu zarówno na kontynencie europejskim, jak i na całym świecie. Blok gospodarczy Niemiec i Francji oznaczał w rzeczywistości zamknięcie rynku europejskiego dla towarów angielskich⁷³.

W tej sytuacji dyplomacja brytyjska usiłowała za wszelką cenę zlikwidować grożące niebezpieczeństwo. Ponieważ realizacja planu Dawesa była możliwa jedynie przy udziale banków angielskich i amerykańskich, zdecydowany opór ze strony brytyjskich czynników i powiązanych z nimi amerykańskich kół finansowych uniemożliwiał realizację tego planu, a jednocześnie stwarzał poważne przeszkody na drodze realizacji porozumienia zawartego w Thoiry. 9 października 1926 r., z inicjatywy Wielkiej Brytanii, odbyła się w Romsey wspólna konferencja przemysłowców brytyjskich i niemieckich. W wyniku konferencji nastąpiło tymczasowe odwrócenie uwagi reprezentantów przemysłu niemieckiego od zbliżenia z Francją i odchylenie ich zainteresowania w kierunku współpracy z Londynem. Temuż celowi służył słynny „manifest bankierów” opracowany nad Tamizą. Nawoływał on do likwidacji barier celnych między państwami europejskimi oraz do rewizji długów wojennych. O ile z punktu widzenia gospodarczego „manifest” był nierealny, to znaczenie polityczne tego dokumentu było znaczne. Autorzy radzieccy zaznaczają przy tym, że apel o rewizję i likwidację cel oznaczał pośrednio zachętę do wysunięcia przez Niemcy żądania rewizji granic ustalonych przez traktat pokojowy. Tak więc, dyplomacja brytyjska zastosowała liczne środki dla unicestwienia załączków współpracy francusko-niemieckiej⁷⁴.

Historycy radzieccy piszą, że do porozumienia Niemiec z Wielką Brytanią nie doszło, ponieważ monopole angielskie zainteresowane były jedynie w zerwaniu współpracy francusko-niemieckiej. Mimo pewnych niepowodzeń rząd niemiecki osiągnął jednak anulowanie niektórych ograniczeń wprowadzonych przez Traktat Wersalski. W połowie 1926 r. Niemcy zostały uwolnione od kontroli nad lotnictwem, a 12 grudnia tegoż roku alianci zaspokoiili żądanie Niemiec likwidacji kontroli komisji wojskowej⁷⁵.

W 1927 r. następuje likwidacja pewnych elementów tymczasowej stabilizacji, które zaznaczyły się w związku z planem Dawesa w l. 1924—1926. Niemcy, podobnie jak inne kraje kapitalistyczne, zaczęły odczuwać wpływ zbliżającego się kryzysu. W kolejnym rządzie Wilhelma Marxa, który zaczął urzędowanie 29 stycznia 1927 r., dominujące stanowisko zajęły skrajnie reakcyjne ugrupowania kapitału niemieckiego. Zadaniem pierwszoplanowym tego rządu było „przywrócenie swobodnej realizacji suwerenności nad terytorium Niemiec”, co równoznacznie było z wysunięciem żądania przedterminowego przekazania Rzeszy strefy Nadrenii. Dyplomacja niemiecka pragnęła realizować stojące przed nią zadania drogą porozumienia z mocarstwami Ententy akcentując przy każdej okazji rezygnację Niemiec nawet z „myśli o odwecie”.

W maju 1927 r. w Genewie obradowała międzynarodowa konferencja gospodarcza. Delegacja niemiecka poparła uchwały konferencji. Stronę niemiecką szczególnie interesowała kwestia cel, zniesienie których mogło sprzyjać ekspansji ka-

⁷² Por. np. Uszakow, *op. cit.*, s. 101—102.

⁷³ Iwanow, *op. cit.*, s. 150—151.

⁷⁴ Tamże. Por. także — Jerusalmiskij, *op. cit.*, s. 184—185.

⁷⁵ Iwanow, *op. cit.*, s. 148.

piłał niemieckiego. Należy podkreślić, że stanowisko Niemiec w tej sprawie niepokoiło brytyjskie koła finansowe i gospodarcze. Przedstawiciele tych kół wystąpili w Genewie przeciwko niemieckiemu projektowi rezolucji.

Na czerwcowej sesji Rady Ligi Narodów delegacja niemiecka wysunęła sprawę kolonii. Okazję do postawienia tej kwestii stworzyło mianowanie przedstawiciela Niemiec do komisji mandatowej Ligi. Jednocześnie wzmogła się działalność przedstawicieli Niemiec w byłych koloniach niemieckich w Afryce Wschodniej, Kamerunie i in.

W toku omawiania żądań niemieckich okazało się, że osiągnięcie porozumienia między zainteresowanymi państwami jest niemożliwe. Istota problemu polegała na tym, że żadne z mocarstw imperialistycznych nie chciało dopuścić do hegemonii swych rywali na kontynencie europejskim. Wielka Brytania nie chciała zaspokoić niemieckich roszczeń kolonialnych. Francja nie ustępowała w kwestii Nadrenii. Jednocześnie na uwagę zasługuje fakt, że Niemcy wysuwając żądania nie upierali się przy definitywnym rozwiązaniu poszczególnych problemów⁷⁶.

Jak piszą historycy radziecy, strona niemiecka była zainteresowana w odwołaniu decyzji, albowiem dynamika rozwojowa zmierzała do absolutnego i względnego zwiększenia gospodarczego i politycznego ciężaru Niemiec w stosunkach międzynarodowych. W tym samym czasie Niemcy więcej niż inne kraje kapitalistyczne były zainteresowane w rozwoju stosunków ekonomicznych z ZSRR. Posiadając ze Związkiem Radzieckim układ o neutralności i nieagresji z 1926 r., Berlin nie ryzykował wstąpienia na drogę zdecydowanej antyradzieckiej polityki wspólnie z mocarstwami zachodnimi. Za przyłączenie się do frontu antyradzieckiego Niemcy domagały się poważnych rekompensat, m. in. kosztem Polski (Gdańsk, Górny Śląsk). Sprzeczności między imperialistami niemieckimi a ich partnerami zachodnimi uniemożliwiły utworzenie jednolitego frontu antyradzieckiego z udziałem Niemiec. Imperialiści niemieccy coraz bardziej zdecydowanie występowali przeciwko swym partnerom. W warunkach widocznego zaostrzenia stosunków z czołowymi mocarstwami świata kapitalistycznego, w listopadzie 1927 r. rząd niemiecki zainicjował rokowania handlowe z ZSRR dążąc do osłabienia skutków zbliżającego się kryzysu oraz wywarcia nacisku na mocarstwa Ententy. Podwójna gra dyplomacji niemieckiej uwidoczniła się wkrótce po rozpoczęciu rokowań⁷⁷.

1 stycznia 1928 r. prezydent Hindenburg otwarcie proklamował żądanie przedterminowego zakończenia okupacji Nadrenii. Zainicjowało to serię analogicznych wystąpień innych mężów stanu Niemiec. Paryż odrzucił żądanie Republiki Weimarskiej w obawie, że przekazanie strefy reńskiej przyczyni się do wzmocnienia potencjału militarnego i gospodarczego Niemiec oraz do zmiany sytuacji strategicznej na granicy francuskiej. Londyn oświadczył, że rozwiązanie wysuwane przez Niemcy zagadnienia nie jest możliwe bez udziału Francji. W końcu osiągnięte zostało porozumienie przewidujące przekazanie kwestii odszkodowań i sprawy Nadrenii do rozpatrzenia przez Ligę Narodów. Odpowiadało to, zdaniem historyków radzieckich, czynnikiem niemieckim liczącym na udział swych delegatów w omawianiu zagadnień interesujących Niemcy⁷⁸.

⁷⁶ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 103—104.

⁷⁷ Tamże, s. 104—105; Orłowa, *op. cit.*, s. 30. Patrz także: „Zeniewskaja ekonomiczskaja konfieriencija Ligi Nacij. Materiały i stat'i". M. 1927; S. M. Igłow, „Mieżdunarodnaja ekonomiczskaja konfieriencija. „Mieżdunarodnaja żizn” 1927, nr 5, s. 3—11; A. Romaniskij, O mieżdunarodnoj ekonomiczskoj konfieriencii. „Mirowoje chozajstwo i mirowaja politika” 1927, nr 5—6, s. 61—66; M. Spektor, „Problemy poslewojennogo krizisa i Zeniewskaja ekonomiczskaja konfieriencija. W cyt. zbiorze pt. „Zeniewskaja ekonomiczskaja konfieriencija Ligi Nacij”. M. 1927, s. 25—103.

⁷⁸ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 105, 106; „Istorija diplomatii cytuje także wypowiedź Stresemanna z 30 stycznia 1928 r. oraz podaje reakcję rządów mocarstw zachodnich na wspomniane oświadczenia mężów stanu Republiki Weimarskiej. — *Op. cit.*, t. III, s. 382—383.

W kwietniu 1928 r. reakcyjne siły Niemiec zdecydowały się na udział w nowym ugrupowaniu mocarstw zachodnich zainicjowanym przez Stany Zjednoczone. Jak piszą historycy radzieccy, szło o zjednoczenie mocarstw imperialistycznych pod płaszczykiem porozumienia „o wyrzeczeniu się wojny”. Jednocześnie Niemcy zamierzały otrzymać „prawo do samoobrony” w ramach nowego ugrupowania. W rzeczywistości oznaczało to zgodę miarodajnych czynników USA na wysunięcie przez Republikę Weimarską żądania remilitaryzacji. Po zagwarantowaniu poparcia USA, kierownicze czynniki Niemiec zamierzały wystąpić przeciwko Francji w sprawie Nadrenii⁷⁹.

27 sierpnia 1928 r. w Paryżu został podpisany układ o wyrzeczeniu się wojny jako środka realizacji dążeń politycznych. Przyłączenie się Związku Radzieckiego do tego paktu, zwanego paktem Brianda-Kellogga, pokrzyżowało antyradzieckie manewry reakcji międzynarodowej. Doznały niepowodzenia również antyradzieckie zamiary imperializmu niemieckiego.

Jeszcze przed podpisaniem paktu Brianda-Kellogga do władzy w Niemczech dochodzi koalicyjny rząd Hermanna Müllera. Przemawiając 3 lipca 1928 r. w *Reichstagu* nowy kanclerz oświadczył, że jego rząd stawia sobie za zadanie zagwarantowanie Niemcom równouprawnienia wśród innych narodów i dążyć będzie do szczerzej współpracy z innymi krajami w celu politycznej i gospodarczej konsolidacji Europy. Jako pierwsze zadanie niemieckiej polityki zagranicznej Müller wymienił wyzwolenie „dotychczas okupowanych” okręgów nad Renem i Zagłębia Saary. Szef rządu niemieckiego domagał się faktycznie rewizji Traktatu Wersalskiego w części dotyczącej rozbrojenia oraz ponownego rozpatrzenia kwestii odszkodowań. Trzeba przypomnieć, że w ciągu 1928 r. Niemcy osiągnęły szereg ustępstw ze strony mocarstw Ententy⁸⁰.

9. Polityka zagraniczna Niemiec w okresie światowego kryzysu gospodarczego lat 1929—1933

Zdaniem autorów radzieckich, Niemcy odczuły skutki kryzysu w stopniu większym niż inne kraje kapitalistyczne, co tłumaczy się zależnością kapitału niemieckiego od monopolistycznego kapitału Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii oraz ogólnym stanem gospodarki Niemiec⁸¹. W tych warunkach monopole niemieckie zaczęły przechodzić do otwartej militarystycznej i odwetowej polityki. Imperializm niemiecki sabotował wykonanie zobowiązań wersalskich.

Jeszcze przed kryzysem, kiedy realizacja odszkodowań przez Niemcy stała pod znakiem zapytania, mocarstwa zachodnie podjęły decyzję o „nowym uregulowaniu” tej kwestii, aby kosztem pewnych ustępstw osiągnąć kontynuowanie spłat. Ze swej strony Niemcy gotowe były obiecać regularność wypłacania odszkodowań w zamian za rewizję militarnych postanowień Traktatu Wersalskiego, zakończenie okupacji Nadrenii oraz anulowanie uciążliwych dla nich postanowień planu Dawesa (przede wszystkim kontroli finansów Niemiec)⁸².

Jednak wśród mocarstw imperialistycznych w dalszym ciągu nie było jedności w kwestii niemieckiej. Francja domagała się od Niemiec wypłacenia sumy odszkodowań umożliwiającej jej pokrycie zadłużenia wobec zagranicy, a także uzdrowienia budżetu państwowego. Wielka Brytania pragnęła przy pomocy reparacji niemieckich spłacić długi Stanom Zjednoczonym. Niemcy odmówiły wykonania

⁷⁹ Uszakow, *op. cit.*, s. 106; W. W. Kulbakin, *Militaryzacja Niemiec w 1928—1930 gg.* M. 1954, s. 17—41.

⁸⁰ Uszakow, *op. cit.*, s. 107—108; „Historia dyplomacji” t. III, s. 403; Orłowa, *op. cit.*, s. 33—34. O roli rządu Müllera w odbudowie potencjału gospodarczego i militarnego Niemiec pisze obszernie W. D. Kulbakin w artykule zamieszczonym na łamach czasopisma „Woprosy Istorii” 1952 r., nr 4, s. 25—50 oraz w cytowanej pracy na s. 110—139.

⁸¹ Postnikow, *op. cit.*, s. 246—247; Uszakow, *op. cit.*, s. 109.

⁸² Postnikow, *op. cit.*, s. 260—266; Uszakow, *op. cit.*, s. 110.

tych żądań licząc, podobnie jak poprzednio, na wykorzystanie sprzeczności brytyjsko-amerykańskich i brytyjsko-francuskich. W Berlinie spodziewano się przekazania kwestii reparacji „neutralnemu” komitetowi rzeczoznawców. Komitet ten znajdował się pod wpływem kapitału północnoamerykańskiego najbardziej zaangażowanego w ekonomie Niemiec.

11 lutego 1929 r. w Paryżu rozpoczął pracę komitet rzeczoznawców, mający przygotować „ostateczne” rozwiązanie kwestii odszkodowań. Delegacja niemiecka, na czele której stał Schacht, wysunęła własny plan wypłacenia przez Niemcy reparacji. Plan ten uzależniał wypłacanie odszkodowań od „zdolności płatniczych” państwa niemieckiego, otrzymania przez nie pożyczek zagranicznych oraz ustalenia zasady, że rządy nie muszą podporządkować się uchwałom „komitetu rzeczoznawców”. Stanowisko niemieckie poparła faktycznie jedynie delegacja Stanów Zjednoczonych. Natomiast delegacja francuska występowała przeciwko wnioskowi niemieckiemu, domagając się określenia ogólnej sumy odszkodowań w zależności od sumy zadłużenia państw Ententy wobec USA, z uwzględnieniem strat okresu wojennego. Wielka Brytania poparła, w zasadzie, stanowisko Francji. Przedstawiciele Belgii i Włoch domagali się zwiększenia udziału swych państw w odszkodowaniach płaconych przez Niemcy⁸³.

Uchwalony 7 czerwca 1929 r. przez komitet ekspertów projekt uregulowania kwestii reparacji niemieckich, stanowiący część składową planu Younga, w znacznym stopniu uwzględniał postulaty delegacji niemieckiej. Przede wszystkim przyjmował on za punkt wyjścia dane o „zdolności płatniczej” Niemiec przedstawione przez delegację tego kraju. Całość systemu wypłacania odszkodowań została skonstruowana z myślą o niestwarzaniu zbyt wielkich trudności dla monopoli niemieckich. Ingerencja państw, otrzymujących reparacje, w sprawę odszkodowań została sprowadzona do minimum. Monopole niemieckie uwolniono od zobowiązań finansowych wynikających z planu Dawesa. Stworzone zostały możliwości dla wzmoczonego przyływu do Niemiec kapitałów zagranicznych. Ponadto nowo przyjęty system rozwiązania kwestii odszkodowań oznaczał poważną rewizję postanowień militarnych Traktatu Wersalskiego. Plan Younga udzielił znacznego poparcia imperializmowi niemieckiemu. Jednocześnie był on skierowany przeciwko masom pracującym Niemiec, które, podobnie jak poprzednio, musiały dźwigać cały ciężar reparacji. Zdaniem historyków radzieckich, plan Younga nakładał na naród niemiecki ciężar ten na okres życia dwu pokoleń, a jednocześnie zwalniał od tego monopole niemieckie⁸⁴.

Kwestia odszkodowań znalazła się również w centrum uwagi konferencji ekspertów Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Niemiec obradującej w dn. 6—31 sierpnia 1929 r. Tu z nową siłą wystąpiły sprzeczności między mocarstwami. Np. Anglia domagała się zwiększenia udziału w otrzymywanych odszkodowaniach. Jednocześnie Londyn ogłosił decyzję o przedterminowym zakończeniu brytyjskiej okupacji części Niemiec, chcąc stworzyć precedens i spowodować szybkie wycofanie się Francuzów z Nadrenii⁸⁵.

30 sierpnia 1929 r., podczas konferencji haskiej, ministrowie spraw zagranicznych Niemiec, Anglii, Francji, Włoch i Belgii podpisali porozumienie o uwolnieniu okręgu reńskiego spod okupacji oraz o działalności komisji porozumiewawczych stworzonych na podstawie układów lokarneńskich. Wycofanie obcych wojsk z okręgu reńskiego miało rozpocząć się natychmiast po wejściu w życie planu Younga i za-

⁸³ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 111—112; K u l b a k i n, *Militarizacja Niemiec w 1928—1930 gg.*, s. 115—117.

⁸⁴ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 113—115. O przebiegu konferencji patrz także — „Istoria diplomatii” t. III, s. 383—385.

⁸⁵ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 115; „Istoria diplomatii” t. III, s. 385—388. Autorzy piszą, że podczas przetargów mocarstw zachodnich delegacja niemiecka zajęła stanowisko wyczekujące licząc na wykorzystanie rozbieżności między mocarstwami-zwycięzcami. — *Op. cit.*, s. 386.

kończyć się najpóźniej w połowie 1930 r., a więc na 5 lat przed terminem ustalonym przez art. 428 Traktatu Wersalskiego⁸⁶.

Doniosłą, lecz nie rozwiązaną kwestią pozostawało zagadnienie sankcji w wypadku naruszenia przez Niemcy zobowiązań reparacyjnych wynikających z nowego planu. Przedstawiciele Francji domagali się zachowania sankcji, jednak ostateczny raport ekspertów nie przewidywał sankcji i zwrotu kolonii⁸⁷.

Podczas kolejnej konferencji poświęconej reparacjom, która obradowała na początku stycznia 1930 r. również w Hadze, delegacja niemiecka doprowadziła do ostatecznej klęski francuskich projektów w kwestii odszkodowań. Od tego czasu skargi na niewykonanie przez Niemcy zobowiązań wypłacania odszkodowań można było kierować i to „jedynie w skrajnym wypadku” do Ligi Narodów lub do Banku Rozrachunków Międzynarodowych; nie dawało to specjalnych szans powodzenia, bowiem Niemcy posiadały stałe miejsce w Radzie Ligi i były członkiem Banku, gdzie mogły przeciwdziałać niewygodnym dla siebie akcjom.

Sukcesowi Niemiec w walce z Francją sprzyjało przychylne dla nich stanowisko USA i Anglii; Niemcom udało się osiągnąć porozumienie z tymi mocarstwami w sprawie likwidacji zadłużenia wobec nich. 20 stycznia 1930 r. przedstawiciele Anglii, Francji, Włoch, Belgii i szeregu innych państw oraz delegaci Niemiec podpisali porozumienie o odszkodowaniach niemieckich, aprobując raport komitetu rzeczoznawców. Raport komitetu ekspertów wspólnie z porozumieniem wówczas zawartym oraz protokołem z 31 sierpnia 1929 r. stanowiły nowy plan reparacyjny, czyli plan Younga⁸⁸.

W marcu 1930 r., na skutek kolejnego zaostrzenia kryzysu gospodarczego, pogorszyła się wewnętrzna i międzynarodowa sytuacja Niemiec. Rząd Hermanna Müllera podał się do dymisji. 30 marca został powołany nowy rząd składający się wyłącznie z reprezentantów wielkiej burżuazji i junkrów. Kanclerzem został jeden z przywódców partii Centrum, Heinrich Brüning. Uszakow pisze, że wysuwając Brüninga na stanowisko kanclerza koła rządzące Niemiec spodziewały się wykorzystać jego powiązania z kołami katolickimi Londynu, Waszyngtonu i Paryża dla osiągnięcia porozumień z mocarstwami zachodnimi. W dziedzinie polityki zagranicznej nowy rząd miał wywalczyć „wolność narodową” oraz „moralne i materialne równouprawnienie” Niemiec, co w praktyce oznaczało by ostateczną likwidację ograniczeń wprowadzonych przez Traktat Wersalski. W tym właśnie czasie koła rządzące Niemiec oficjalnie wysunęły kwestię rewizji istniejących niemieckich granic wschodnich. Autorzy radzieccy podkreślają, że w warunkach kryzysu monopole niemieckie jednocześnie zmuszone były do skrupulatnego maskowania swych celów⁸⁹.

⁸⁶ Patrz następujące opracowania „Nowyj etap w reparationnom woprosie”. Kollektivnaja rabota E. Warga, W. Gorfinkiela, T. Louf-Boehena, A. Romanskogo, I. Fajngara. M. 1929; „Plan Junga”. Poimj tjekest plana Junga i stat' G. Solow'ja (i drugich). Pried. i ried. F. A. Rotszejna. M. 1930; „Plan Junga i Gaagskaja konfieriencija 1929—1930 gg.” Dokumenty i materialy. Pod ried. A. S. Jerusalimskogo i L. N. Iwanowa. Pried. E. Warga. M. 1931. Kulbakin, op. cit., s. 119; Postnikow, op. cit., s. 266—269.

⁸⁷ Uszakow, op. cit., s. 116—117.

⁸⁸ Tamże, s. 117; Kulbakin, op. cit., s. 120.

⁸⁹ O reakcji społeczeństwa niemieckiego na uchwalenie planu Younga patrz — „Istorija diplomatii” t. III, s. 388; Uszakow, op. cit., s. 118—119.

Omawiając wzrost sił rewizjonistycznych w Niemczech pod koniec 20-tych lat autorzy „Istorii diplomatii” piszą, że wobec rosnącej fali propagandy odwetowej stosunki między Niemcami a Polską uległy dalszemu zaostrzeniu. Zagadnienie mniejszości niemieckiej w Polsce przeniesione zostało na forum Ligi Narodów. Jednakże nie udało się również w Genewie osiągnąć porozumienia. Rozpatrywanie wspomnianej kwestii przez Ligę Narodów odbywało się pod akompaniament masowych manifestacji antypolskich w Niemczech. Sytuacja uległa dalszemu zaostrzeniu po zakończeniu okupacji części Górnego Śląska przez wojska Ententy. Czynniki niemieckie wykorzystały wycofanie oddziałów alianckich dla wszczęcia nowej kampanii rewizji granicy polsko-niemieckiej. Równoległe prowadzona była kampania o zwrot

Historycy radzieccy zwracają też uwagę, że w latach 1929—1930 reakcja niemiecka interesowała się rozmaitymi planami „zjednoczenia Europy” reklamowanymi m. in. przez kierownice kła Francji. Udział we francuskiej „Pan-Europie” mógł dać Niemcom znaczne korzyści, przede wszystkim na odcinku równouprawnienia. Pod tym względem „Pan-Europa” miała stać się kontynuacją Locarna i kolejnym etapem rewizji Traktatu Wersalskiego. Ponadto koncepcja ta tworzyła dodatkowe możliwości rozszerzenia ekspansji kapitału niemieckiego w Europie. Jednak kołom rządzącym Niemiec nie odpowiadało dążenie Francji zarówno do supremacji w „sojuszu”, jak i do kontrolowania odradzającego się militarystwu niemieckiego. Berlin liczył na swoje przywództwo w nowym przymierzu oraz na swoją kontrolę nad innymi krajami europejskimi. W 1929 r. z inicjatywy rządu niemieckiego w Paryżu odbyły się rokowania niemiecko-francuskie, m. in. na temat kolonii.

Autorzy radzieccy podkreślają, że imperialistów niemieckich łączyło z francuskimi przede wszystkim antyradzieckie ostrze „Pan-Europy” jako bloku wymierzonego przeciwko Związkowi Radzieckiemu⁹⁰. Jednocześnie wskazują oni, że projekt „Pan-Europy” napotkał na podwodne rafy sprzeczności istniejących między państwami imperialistycznymi⁹¹.

Przekonawszy się, że „Pan-Europa” w tej postaci, w jakiej ją chciał widzieć Berlin, nie zostanie urzeczywistniona, kierownice kła Niemiec zdecydowały pójść ku „zjednoczeniu” kontynentu innymi, swoimi drogami. Postanowiono przede wszystkim wysunąć kwestię umowy celnej z Austrią. Umowa ta miała doprowadzić najpierw do gospodarczego opanowania przez kapitał niemiecki Austrii, a następnie do całkowitego podporządkowania tego kraju. Projekt unii celnej zmierzał do podkopania pozycji Anglii i Francji na kontynencie europejskim, zwłaszcza na Bałkanach. Urzeczywistnienie unii miało stać się pierwszym krokiem w drodze na Wschód, pierwszym aktem nowego okresu realizacji agresywnego *Drang nach Osten*⁹².

W styczniu 1930 r. dyplomacja niemiecka wysunęła także kwestię zawarcia umowy handlowej z Austrią (dotychczas istniały jedynie porozumienia). Rokowania na ten temat trwały ponad rok. 19 marca 1931 r. odbyła się wymiana not aprobujących porozumienie w sprawie zrównania warunków celnych i handlowo-politycznych. Ogłoszenie porozumienia o niemiecko-austriackiej unii celnej wywołało burzliwą reakcję w Londynie i Paryżu. Szczególnie zaniepokoił się Paryż. Jednak sprzeczności brytyjsko-francuskie pobudziły Londyn do udzielenia Niemcom poparcia ze szkodą dla interesów Francji. 8 kwietnia 1931 r. Brüning i Curtius, jako szefowie rządu niemieckiego, po raz pierwszy od zakończenia wojny światowej zostali zaproszeni do Wielkiej Brytanii dla przeprowadzenia rokowań. Natychmiast po ogłoszeniu tego zaproszenia również Paryż zaprosił niemieckich mężów stanu.

Niemcom Gdańska i Kłajpedy. Jednakże, w stosunkach oficjalnych z Warszawą, dyplomacja niemiecka musiała liczyć się ze stanowiskiem światowej opinii publicznej, trzymać się bardziej umiarkowanego tonu. Tym należy tłumaczyć fakt doprowadzenia do końca rokowań gospodarczych z Polską w marcu 1930 r. (mimo zacieklego oporu ze strony junkierstwa i partii faszystowskiej).

Jednakże sytuacja na odcinku stosunków polsko-niemieckich uległa pogorszeniu po zwycięstwie partii faszystowskiej w wyborach do Reichstagu w 1930 r. Ratyfikowana już w Warszawie umowa handlowa nie została ratyfikowana przez Niemcy. Różne konwencje dwustronne nie zostały prolongowane z powodu stanowiska rządu niemieckiego. Nowy kurs polityki niemieckiej doprowadził do wybuchu wojny celnej między Niemcami a Polską, co było w interesie pruskiego junkierstwa. „Istorijska diplomatii” t. III s. 388—389.

⁹⁰ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 120—121. Patrz także: W. Lewin, *Pan-Jewropa*. „Sowietskoje gosudarstwo” 1931, nr 5—6, s. 248—265; M. Las, *Pan-Jewropa*. Leningrad 1931; I. Michajłowicz, *Pan-Jewropa*. „Mieżdunarodnaja żizń” 1930, nr 5, s. 64—74.

⁹¹ Por. np. „Istorijska diplomatii” t. III, s. 413—416. O stanowisku rządu radzieckiego wobec projektu „Pan-Europy” patrz — W. M. Mołotow, *Bor’ba za socializm*. M. 1931, s. 32.

⁹² U s z a k o w, *op. cit.*, s. 121—122; „Istorijska diplomatii” t. III, s. 418—419.

Zdaniem historyków radzieckich, dyplomacja niemiecka otrzymała w ten sposób wielką szansę wykorzystania sprzeczności brytyjsko-francuskich. Berlin liczył przede wszystkim na całkowite anulowanie odszkodowań oraz na zgodę mocarstw zachodnich na otwarte zbrojenia Niemiec⁹³.

20 czerwca 1931 r. prezydent Stanów Zjednoczonych, Hoover, wystąpił z propozycją zawieszenia na jeden rok (od lipca 1931 r.) wszystkich płatności wynikających z długów międzynarodowych i zobowiązań reparacyjnych. Uznaną zagadnienie odszkodowań za kwestię wyłącznie europejską, prezydent USA dał do zrozumienia, że jego rząd nie będzie sprzeciwiał się likwidacji reparacji. Jak przypuszczają historycy radzieccy, propozycje Hoovera zostały uprzednio uzgodnione z rządem Niemiec, przy czym imperializm niemiecki poparł je. Berlin wielokrotnie oświadczał, że środki finansowe otrzymane w związku z *moratorium* nie zostaną wykorzystane na zbrojenia. Jednocześnie koła kierownicze Republiki Weimarskiej dokładały starań, aby po upływie terminu *moratorium* w ogóle zlikwidować problem odszkodowań i otrzymać dodatkowe kredyty⁹⁴.

W toku wstępnych rokowań uwidoczniło się, że Wielka Brytania zgodzi się na *moratorium* pod warunkiem zaprzestania przez Niemcy budowy nowego wielkiego pancernika (tzw. pancernika „A”, który nie będąc okrętem o największej wyporności, miał być jednak naówczas najbardziej nowoczesnym okrętem bojowym). Londyn domagał się także anulowania austriacko-niemieckiej unii celnej. Tak więc zagadnienie unii celnej ponownie znalazło się na arenie dyplomatycznej Europy. Strona niemiecka gotowa była powstrzymać się przed dążeniem do unii celnej mając na względzie *moratorium* przyrzeczone przez Stany Zjednoczone. 3 września 1931 r. rządy Niemiec i Austrii ogłosiły deklarację o wyrzeczeniu się unii celnej.

Na początku sierpnia 1931 r. dyplomacja niemiecka podjęła wysiłki w kierunku pozyskania Włoch dla swego stanowiska. W tym celu Brüning i Curtius przybyli 7 sierpnia do Rzymu, gdzie omówili z przedstawicielami rządu włoskiego nie tylko zagadnienia odszkodowań, lecz także plany współpracy czterech mocarstw — Niemiec, Włoch, Francji i Wielkiej Brytanii — w dziedzinie rozwiązywania zagadnień polityki europejskiej⁹⁵.

11 sierpnia rzeczoznawcy obradujący w Londynie zakończyli pracę. Przygotowane przez nich porozumienie stanowiło podstawę proklamowanego *moratorium*. Jednocześnie Berlin kontynuował starania o rewizję planu Younga i anulowanie reparacji. Powyższa inicjatywa uwarunkowana była sytuacją międzynarodową powstałą w listopadzie 1931 r. w wyniku agresji japońskiej na Dalekim Wschodzie. Kiedy bowiem uwaga mocarstw zachodnich zwrócona była w kierunku wydarzeń rozgrywających się w Azji wschodniej, imperialiści niemieccy liczyli na powodzenie w sprawie odbudowy potencjału przemysłowo-militarnego Niemiec. W apelu skierowanym do przewodniczącego zarządu Banku Rozrachunków Międzynarodowych rząd niemiecki, powołując się na kryzys w Niemczech, domagał się „podjęcia wspólnych i długofalowych środków”, tj. faktycznego anulowania systemu odszkodowań.

Specjalny komitet doradczy do spraw reparacji niemieckich obradujący w Bazyli w dn. od 7 do 23 grudnia 1931 r. stwierdził w konkluzji, że system finansowy i bankowy Niemiec został sparaliżowany na skutek kryzysu, że dla uniknięcia gospodarczej i politycznej „nietrwałości” Niemiec konieczna jest natychmiastowa akcja wszystkich rządów. Oznaczało to, piszą historycy radzieccy, że mocarstwa zachodnie wyrażały zgodę na anulowanie odszkodowań. Należy w związku z tym

⁹³ Uszakow, *op. cit.*, s. 124; „Istoriija diplomatii” t. III, s. 419—420.

⁹⁴ Uszakow, *op. cit.*, s. 126, „Istoriija diplomatii” t. III, s. 420—423.

⁹⁵ Uszakow, *op. cit.*, s. 128.

·dodać, że 29 grudnia tegoż roku rząd Stanów Zjednoczonych złożył oświadczenie zapowiadające, że nie weźmie udziału w konferencjach na temat reparacji. W ten sposób została oczyszczona droga do zaspokojenia żądań imperializmu niemieckiego domagającego się anulowania odszkodowań.

9 stycznia 1932 r. kanclerz Brüning w wywiadzie dla prasy postulował, aby mocarstwa zachodnie wyciągnęły odpowiednie wnioski ze sprawozdania ekspertów obradujących w Bazylei. Oświadczył on jednocześnie, że państwo niemieckie nie jest zdolne do wypłacania reparacji także i po upływie terminu *moratorium*. Również w styczniu Brüning oficjalnie zakomunikował ambasadorowi brytyjskiemu odmowę Niemiec dalszego spłacania odszkodowań⁹⁶.

10. Stosunki radziecko-niemieckie w l. 1929—1932

W l. 1929—1932 stosunki między Berlinem a Moskwą opierały się na układach zawartych w Rapallo i Berlinie. 25 stycznia 1929 r. w Moskwie zostało podpisane porozumienie o trybie regulowania kwestii spornych pomiędzy stroną radziecką a niemiecką drogą arbitrażu i wzajemnych konsultacji⁹⁷.

Historycy radzieccy podkreślają, że przyjęcie planu Younga odbiło się negatywnie na stosunkach radziecko-niemieckich. Koła rządzące Niemiec pragnęły dać dowody mocarstwom zachodnim swej wierności dla osiągniętego porozumienia w kwestii odszkodowań przez wzniecanie propagandy antyradzieckiej oraz walkę z monopolem handlu zagranicznego ZSRR. Dyplomacja niemiecka kierując się antyradzieckimi celami m. in. kokietowała Polskę. W marcu 1930 r. została zawarta polsko-niemiecka umowa handlowa. Jednak rząd Brüninga nie mógł całkowicie ignorować nastrojów szerokiej rzesz społeczeństwa niemieckiego wypowiedziających się za utrwaleniem współpracy gospodarczej z ZSRR.

W maju i czerwcu 1930 r. sprawa stosunków radziecko-niemieckich została przedyskutowana drogą dyplomatyczną przez zainteresowane strony. Raz jeszcze oficjalnie potwierdziły one wierność zasadom układu zawartego w Rapallo⁹⁸. Stanowiło to poważny sukces dyplomacji radzieckiej wypowiedzianej się konsekwentnie za normalizacją stosunków gospodarczych i politycznych z Niemcami. Jednak koła rządzące Niemiec coraz bardziej zaczęły wycofywać się z pozycji Rapallo i układu berlińskiego. Do szczególnie zacieklej wrogów normalizacji stosunków radziecko-niemieckich należeli zwolennicy Hitlera oraz pewne ugrupowania reakcji niemieckiej, które w październiku 1931 r. utworzyły w Hartzburgu coś w rodzaju jednolitego frontu do walki z ruchem rewolucyjnym i Związkiem Radzieckim. Zdaniem historyków radzieckich, program tego „frontu” polegał w rzeczywistości na przygotowywaniu nowej wojny agresywnej w Europie⁹⁹.

Dyplomacja niemiecka, służąca od wielu lat kołom reakcyjnym, występowała aktywnie w sprawie „zjednoczenia Europy” bez ZSRR. W jej kołach narodził się w 1931 r. plan utworzenia pod egidą Niemiec „zjednoczenia gospodarczego” obejmującego rozległe połacie Europy — od zachodnich wybrzeży Francji do Odessy. Jednocześnie w kołach oficjalnych Niemiec mówiło się o kryzysie polityki Rapallo. Co więcej, rząd niemiecki podjął wysiłki w kierunku uniemożliwienia polepszenia stosunków ZSRR z innymi państwami Europy. W 1931 r. emisariusze rządu niemieckiego, m. in. Papen, dążyli do niedopuszczenia do zarysowującego się polepszenia stosunków między ZSRR a Francją i Polską oraz usiłowali drogą rokowań

⁹⁶ Tamże, s. 129—130.

⁹⁷ „Wnieszajaja politika SSSR” t. 3, dok. 99; „Istorija diplomatii” t. III, s. 423. Ocena układu daje m. in. Postrikow w cytowanej pracy na s. 242—245. O stosunkach radziecko-niemieckich w omawianym okresie pisze obszernie Kulbakin w cytowanej książce na s. 124—139.

⁹⁸ „Wnieszajaja politika SSSR” t. 3, dok. 134.

⁹⁹ Por. „Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart”. Bd. 3, s. 403—405. Patrz. także — Uszakow, *op. cit.*, s. 131.

w Paryżu z przedstawicielami monopoli francuskich zorganizować niemiecko-polsko-francuskie przymierze antyradzieckie¹⁰⁰.

Jednakże konieczność utrzymania przez Niemcy korzystnych dla siebie stosunków gospodarczych ze Związkiem Radzieckim przeważała tendencję do uprawiania wobec niego wrogiej polityki. Globalna suma obrotów towarowych pomiędzy Niemcami a ZSRR w 1931 r. przewyższała trzykrotnie stan z 1924 r. Prowadzone wiosną i latem 1931 r. rokowania zakończono pomyślnie zawierając szereg porozumień dwustronnych¹⁰¹. Osiągnięte zostało również porozumienie w sprawie prolongowania układu berlińskiego oraz konwencji o trybie regulowania kwestii spornych¹⁰².

Jednakże, jak podkreślają historycy radzieccy, polityka kół rządzących Niemiec wobec ZSRR była nadal niekonsekwentna. Protokół moskiewski z 24 czerwca 1931 r. o prolongowaniu układu berlińskiego z 1926 r. i konwencji z 1929 r. nie został ratyfikowany przez rząd Brüninga. Na skutek tego układ berliński o neutralności i nieagresji formalnie nie obowiązywał przez prawie dwa lata — od czerwca 1931 r. do maja 1933 r.¹⁰³.

11. Przejście Niemiec do otwartych zbrojeń

Zdaniem historyków radzieckich, w okresie rządów Brüninga militarystom niemieckim intensywnie realizował politykę zbrojeń, otwarcie zainicjowaną przez rząd Müllera, który wbrew postanowieniom Traktatu Wersalskiego rozpoczął m. in. budowę pancernika „A”. Reakcyjne siły Niemiec szukały na drodze remilitaryzacji wyjścia z kryzysu ekonomicznego. Jednocześnie coraz bardziej wysuwa się na plan pierwszy faszystowska partia hitlerowska propagująca program odwetu i podbojów¹⁰⁴.

Delegacja niemiecka w Lidze Narodów realizowała politykę nieuznawania decyzji Traktatu Wersalskiego w sprawie rozbrojenia wysuwając hasło „rozbrojenia dla wszystkich” i „równości zbrojeń”. Spodziewała się ona, że właśnie w ten sposób uda się uzyskać legalizację zbrojeń niemieckich. W lutym 1932 r. na konferencji rozbrojeniowej Ligi Narodów delegacja Niemiec przedstawiła plan likwidacji uzbrojenia służącego do działań ofensywnych. Przewidywał on zakaz produkcji artylerii ciężkiej, czołgów, lotnictwa wojskowego, broni chemicznej i bakteriologicznej. Plan zawierał także wprowadzenie „kontroli międzynarodowej” dla nadzorowania wykonania zobowiązań w tym zakresie. Oceniając wniosek niemiecki Uszakow stwierdza, że dla projektodawcy stanowił on krok naprzód w kierunku uzyskania równouprawnienia w dziedzinie zbrojeń, tj. faktycznego dozbrojenia Niemiec i że strona niemiecka wcale nie chciała rzeczywistego rozbrojenia. Cytowany autor zwraca również uwagę na fakt wstrzymania się delegacji niemieckiej podczas głosowania nad jej projektem, co świadczyło niewątpliwie o prawdziwych intencjach jej mocodawców¹⁰⁵. Celem imperializmu niemieckiego było storpedowanie rozbrojenia oraz uzyskanie legalizacji zbrojeń. Tego rodzaju polityka uwidoczniła się jeszcze bardziej po ponownym wyborze Hindenburga na

¹⁰⁰ Uszakow, op. cit., s. 132; Kulbakin, op. cit., s. 131—133.

¹⁰¹ „Wnieszajaja politika SSSR”. t. 3, dok. 149, 151.

¹⁰² „Sbornik diejstwujszczich dogovorow, soglaszenij i konwencij zakluczennych SSSR s inostrannymi gosudarstwami”. Wyp. VIII. M. 1935 s. 7—8. Patrz także — „Lokarnskaja konferencija”. M. 1959 s. 25.

¹⁰³ Uszakow, op. cit., s. 132—133.

¹⁰⁴ Działalność partii faszystowskiej przed zdobyciem władzy omawia szeroko Kulbakin w cytowanej pracy na s. 140—164 oraz w artykule pt. „O roli faszystowskiej partii w podgotówce niemieckim imperializmowi w II wojnie światowej (1929—1932 gg.)” — „Woprosy Istorii” 1960 nr 3 s. 154—168. Patrz również — „Istorija diplomatii” t. III, s. 445—448.

¹⁰⁵ Uszakow, op. cit., s. 134; „Istorija diplomatii” t. III, s. 449.

stanowisko prezydenta Rzeszy (kwiecień 1932 r.), był on bowiem uosobieniem reakcyjnych sił militarystyki niemieckiego¹⁰⁶.

W kwietniu 1932 r. Berlin uzyskał zgodę USA, Anglii i Włoch na zaproponowaną przez niego formułę rozbrojeniową, która brzmiała: „równość praw i bezpieczeństwa dla wszystkich państw”. 31 maja wyraziła na nią swą zgodę również Francja. Zdaniem historyków radzieckich, stanowiło to zupełnie wyraźny krok naprzód Niemiec na drodze do legalizacji swych zbrojeń.

2 czerwca 1932 r. rząd Brüninga został zastąpiony przez gabinet, na czele którego stał Franz von Papen. Wokół Papena skoncentrowało się junkierstwo pruskie i niemiecki kapitał monopolistyczny, kościół katolicki oraz hitlerowcy. Rząd Papena przygotowywał bezpośrednio kraj do ustanowienia w nim faszystowskiej dyktatury hitlerowskiej¹⁰⁷.

Historycy radzieccy podkreślają, że rząd Papena realizował politykę wroga wobec ZSRR, że występował z projektem jednolitego frontu mocarstw imperialistycznych przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Podczas konferencji rozbrojeniowej delegacja Niemiec ponownie usiłowała pozyskać delegację Francji do swej propozycji zawarcia bezpośredniego porozumienia gospodarczego i politycznego między obu krajami. Łamiąc postanowienia porozumień radziecko-niemieckich, rząd Papena uprawiał politykę dyskryminacji państwa radzieckiego w dziedzinie handlu zagranicznego. Jednak przekonawszy się o zdecydowanym stanowisku ZSRR oraz mając na względzie korzyści płynące dla Niemiec z utrzymania poprawnych stosunków ekonomicznych ze Związkiem Radzieckim, rząd Papena anulował zarządzanie dyskryminujące, a 15 czerwca 1932 r. podpisał porozumienie handlowe o wzajemnych dostawach towarowych oraz o dalszych kredytach niemieckich dla ZSRR.

Rząd Papena oświadczył, że zamierza poświęcić szczególną uwagę sprawie udziału Niemiec w rokowaniach rozbrojeniowych oraz kwestii odszkodowań. Jako cel polityki zagranicznej Niemiec rząd ten wymieniał nadal dążenie do osiągnięcia „całkowitego równouprawnienia” w dziedzinie zbrojeń, „wolności politycznej” oraz „sanacji gospodarki”. Zdaniem autorów radzieckich, był to bojowy program imperializmu niemieckiego rozpoczynającego wielką ofensywę.

Po osiągnięciu korzystnej formuły w dziedzinie rozbrojenia, dyplomacja niemiecka zdecydowanie wystąpiła ponownie z kwestią anulowania odszkodowań. 16 czerwca 1932 r. w Lozannie rozpoczęła obrady kolejna konferencja międzynarodowa poświęcona sprawom reparatornym. 9 lipca przedstawiciele Niemiec, Francji, Anglii, Włoch, Polski, Belgii, Japonii oraz dominów brytyjskich podpisali porozumienie zastępujące plan Younga. Istota tego porozumienia polegała na zobowiązaniu Niemiec do wypłacania bez uszczerbku dla ich ekonomiki, ostatniej raty reparacji w wysokości 3 mld marek w złocie w postaci obligacji przekazywanych do Banku Rozrachunków Międzynarodowych. Jak podkreślają historycy radzieccy, porozumienie nie zostało urzeczywistnione. 2 lipca przedstawiciele państw-kredytodawców zawarli tzw. *gentleman agreement*, w myśl którego ratyfikacja porozumienia podpisanego w Lozannie miała nastąpić jedynie po „zadowalającym rozwiązaniu zagadnienia ich własnych zobowiązań finansowych”. W ten sposób Niemcy nie zapłacili ostatniej raty odszkodowań, bowiem już w grudniu 1932 r. niektóre państwa złożyły oświadczenia o zakończeniu spłaty długów. Porozumienie zawarte w Lozannie nie zostało ratyfikowane¹⁰⁸.

Jednocześnie trwały obrady genewskiej konferencji rozbrojeniowej. Delegacja niemiecka domagała się już równości nie w zakresie rozbrojenia, lecz w dziedzinie

¹⁰⁶ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 134.

¹⁰⁷ Tamże, s. 134—135; sylwetkę von Papena szkicują autorzy cyt. „Istorii diplomatii” t. III, s. 453—454.

¹⁰⁸ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 136; „Istorija diplomatii” t. III, s. 451—455.

zbrojeń. 22 lipca przedstawiła ona na forum Głównego Komitetu ultimatum, grożąc, że jeżeli nie zostanie uznane równouprawnienie Niemiec w sensie ich żądań, to delegacja niemiecka opuści konferencję rozbrojeniową. Państwa uczestniczące w konferencji nie uwzględniły żądań niemieckich opracowując wnioski końcowe. Wówczas rząd Papena oświadczył, że nie uzna uchwał konferencji i nie weźmie udziału w jej dalszych pracach o ile nie zostanie uwzględnione stanowisko Niemiec, że państwo niemieckie jednostronnie anuluje ograniczenia nałożone na nie przez Traktat Wersalski, że nastąpi to bez oczekiwania na zgodę mocarstw.

Wkrótce, 29 sierpnia, Berlin wystąpił z *démarche* wobec Francji domagając się zgody na zasadę „równouprawnienia” Niemiec w dziedzinie zbrojeń oraz na reorganizację niemieckich sił zbrojnych. *Memorandum* niemieckie domagało się także rozbrojenia innych państw do poziomu Niemiec albo anulowania ograniczeń narzuconych Niemcom. Nie otrzymując zgody Francji, Berlin 15 września zakomunikował przewodniczącemu konferencji rozbrojeniowej, iż nie będzie brał udziału w dalszych jej pracach. 28 września delegat niemiecki, Konstantin von Neurath, opuścił Zgromadzenie Ligi Narodów¹⁰⁰.

Historycy radzieccy podkreślają, że z mocarstw zachodnich jedynie Francja zdecydowanie występowała przeciwko planom dozbrojenia Niemiec, że zagadnienie rozbrojenia, oznaczające w praktyce dyskusję wokół problemu remilitaryzacji Niemiec, wywołało poważne zastrzeżenie sprzeczności między państwami imperialistycznymi, że dążenie mocarstw zachodnich do odbudowy agresywnej siły imperializmu niemieckiego i skierowania jego ekspansji na Wschód, przede wszystkim przeciwko ZSRR, wzięło górę nad dzielącymi je różnicami.

5 grudnia 1932 r. w Genewie rozpoczęły się rokowania pięciu mocarstw — Anglii, Francji, USA, Włoch i Niemiec — w sprawie rozbrojenia. 11 grudnia podpisano wspólnie oświadczenie proklamujące równouprawnienie Niemiec w dziedzinie zbrojeń. Oceniając powyższe porozumienie naukowcy radzieccy piszą, że w ten sposób osiągnięta została zмова mocarstw zachodnich w sprawie anulowania *de facto* postanowień wojskowych Traktatu Wersalskiego na korzyść imperializmu niemieckiego, dzięki czemu Niemcy uzyskały formalnie prawo do remilitaryzacji¹¹⁰.

W międzyczasie w Niemczech doszło do zmiany gabinetu. 3 grudnia 1932 r. władzę obejmuje rząd „bezpartyjnego” generała, Kurta von Schleichera. Nowy rząd zamierzał — opierając się na porozumieniu z mocarstwami imperialistycznymi w sprawie „równouprawnienia” Niemiec w dziedzinie zbrojeń — prowadzić zdecydowanie agresywną politykę zagraniczną. Jednak działalność rządu Schleichera była krótkotrwała. 30 stycznia 1933 r. kanclerzem Rzeszy zostaje Adolf Hitler. Zdobycie przez narodowych socjalistów władzy zamknęło dzieje Republiki Weimarskiej. Rozpoczął się najciemniejszy okres w historii Niemiec — okres Trzeciej Rzeszy, okres hitlerowskiej dyktatury faszystowskiej¹¹¹.

¹⁰⁰ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 137.

¹¹⁰ „Istorijska diplomatija” t. III, s. 455—457; U s z a k o w, *op. cit.*, s. 455—457.

¹¹¹ U s z a k o w, *op. cit.*, s. 139. Ponadto patrz — tegoż autora artykuł pt.: „Krach Weimarskiej Rzeszy i ustanowienie faszystowskiej dyktatury w Niemczech w izobrażeniu zapadno-niemieckiej burżuaznej historiografii”. „Nowaja i nowiejszaja istorija” 1958, nr 2, s. 148—153; A. K o r s u n s k i j, Sowremiennoja niemieckaja istoričeskaja literatura o pricinach wotnikownienija „Triet’jej impierii”. „Woprosy Istorii” 1948, nr 10, s. 128—135; B. G. T a r t a k o w s k i j, Burżuazyne partii Weimarskoj Rzeszypubliki i prichod faszizma k własti. Zbiór „Iz istorii Germanii nowogo i nowiejszego wriemienii”. M. 1958 s. 223—233; I. J. B i s k, Niemieckaja miemuarnaja literatura kak istocznik po istorii Weimarskoj Rzeszypubliki. „Trudy Stalinskogo gos. pedagog. in-ta”. Kafiedra marksizma-leninizma. 1959, s. 111—132.